

Lakatos Bálint

MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLETEK MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN

A mezővárosok és falvak önkormányzati testületeit a középkori Magyar Királyság területén összefoglalóan, a teljesség igényével mindaddig nem vizsgálták. A forrásadottságok olykor még a legjelentősebb városok, a királyi szabad városok¹ esetében sem teszik lehetővé a település belső életét és működését alapvetően meghatározó öngazgatási struktúrák teljes feltérképezését. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, amelyben a késő középkori magyarországi mezővárosok és falvak saját maguk által kibocsátott kiadványait: okleveleiket és leveleiket vettem számba és vizsgáltam meg.² Céлом ezúttal mindannak a bemutatása, ami ezeknek a forrásoknak a tükrében a hazai mezővárosok és falvak önkormányzati testületeiről, azok szerkezetéről, megválasztásáról, az egyes tisztségviselőkről kideríthető.

Vizsgálódásom során az egyes települések összehasonlíthatósága, illetve az általánosíthatóság érdekében a Kubinyi András által kidolgozott és a középkorvégi magyarországi településhálózat vizsgálatára alkalmas centralitási pontrendszer alapján³ soroltam az általa meghatározott hierarchikus szintek csoportjaiba az egyes településeket.⁴ Döntésemet a vizsgált forrásanyag mennyisége (1114 darab oklevél) mellett az is indokolta, hogy az anyag fele (49,9%-a) a Mátyás- és Jagelló-korra, tehát a 15. század végére és 16. század elejére esik.⁵

¹ A Kubinyi András által bevezetett fogalom a szabad királyi városokon, azaz a tárnoki és személynoki városokon kívül a bányavárosokat és a szász városok körét jelöli. *Kubinyi András*: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 1. (2006) 51–61.

² A tanulmány a „Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében” c., 2013. nov. 18-án megvédett doktori értekezésem (témavezetők: Kubinyi András, Tringli István) egyik fejezetének átdolgozott változata. Az ingatlanforgalmi ügyekről szóló részt l. *Lakatos Bálint*: Ingatlanforgalmi ügyek a késő középkori magyarországi mezővárosokban és falvakban. Acta Historica (Szeged) CXXXV. (2013) 130–164.

³ A pontrendszer ismertetése: *Kubinyi András*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46. (2004) 12–22. = In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp. 2005. 19–29.

⁴ Szintek: 1. elsőrendű városok (41–60 pont), 2. másodrendű városok (31–40), 3. kisebb városok és jelentős városfunkciójú mezővárosok (21–30), 4. közepes városfunkciójú mezővárosok (16–20), 5. részleges városfunkciójú mezővárosok (11–15), 6. átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak (6–10), 7. jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak (1–5 pont).

⁵ Az anyaggyűjtést a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Diplomatikai Levéltárának (DL) és Diplomatikai Fényképgyűjteményének (DF) anyagában végeztem, néhány oda be nem került, ill. csak forrásközlésből ismert darabbal kiegészítve. Az oklevelek feldolgozásához fényképeket használtam: Colletio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrá-

A közösségi szervezet, az öngazgatási intézmények nem minden településen fejlődtek ki azonos módon és egy időben. A falvak és mezővárosok széles mezőnyében sokféle szervezeti formával találkozhatunk. Ezek a településhálózat alsóbb szintjén elhelyezkedő falvakban értelemszerűen kevésbé tagolt, létszámukat tekintve kisebb szervezetek, mint egy regionális jelentőségű mezővárosban. Ahol 200 ember lakott, nem volt szükség olyan struktúrára, amely 2000 emberre volt szabva. A közösségi és testületi elv mégis mindenütt egyforma volt, és az e helyütt nem vizsgált királyi szabad városok szervezetével is megegyezett. Azaz a közösséget választott eljárók: bíró és esküdtek mint testület képviselték. Rajtuk kívül az egyes mezővárosoknak (és falvaknak) voltak egyéb tisztségviselői is. Ezek a közösség spirituális vezetője: a helybéli plébános, a hatalom képviselői: az ispán, tiszttartó, várnagy, továbbá egyes alárendelt intézmények, feladatkörök irányítói (hegybíró, malombíró stb.). Utóbbiakat kinevezhette a földesúr, elláthatta a tiszttartó személyzete és megbízhatta a közösség is, akár úgy, hogy az elöljáróság választotta a saját sorai közül, akár úgy, hogy egy helybéli lakost vagy mást bíztak meg a feladat ellátásával. Minderre a későbbi korszakokból már több példát ismerünk.⁶ Ahogyan később is, a szervezeti és működési kereteket az országos jogi szokások, jogrendszer (törvények), a helyi vagy regionális jogi gyakorlat (szabad királyi városok, kiváltságos területek, megyék jogélete), a jogi népszokások és a helyben alkotott szabályozás (statútumok) egymás mellett vagy egymással átfedésben alkották.⁷ A hely jogának a magyarországi társadalmakban a 19. század közepéig döntő szerepe volt: amíg az állami, az országos szabályozás hatékonysága csekély, a hely összes szabálya többé-kevésbé minden ott lakóra vonatkozott és érvényesült.⁸

A mintát a jelentősebb városok jelentették, az átvétel felülről lefelé történhetett. A jogi filiació meglehetősen szövevényes eseteit és kérdéskörét most nem vizsgálva általánosságban csak annyit szögezzünk le, hogy az északi országrész keskeny sávját leszámítva, ahol többnyire a magdeburgi jogból származó korponai, selmeci, szepesi stb. jogok és változataik voltak használatban,

sainak adatbázisa (DL-DF 5.1) Szerk. Rác György. Online kiad. 2009. – A teljes középkori országtérület (Erdéllyel és Szlavóniával együtt) mezővárosait és falvait vizsgáltam. A következő településeket zártam ki 1. Buda, Pest, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes (tárnoki városok), 2. Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, továbbá Szakolca, Kísszeben, Szeged, Kolozsvár, Zágráb, Temesvár (személynöki és más királyi szabad városok), 3. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya, Béalabánya, Libetbánya, Bakabánya, Újbánya (Garam-menti vagy a kora újkorban alsó-magyarországinak nevezett bányavárosok), 4. Nagybánya és Felsőbánya (királyi bányavárosok), 5. Nagyszében, Brassó, Beszterce, Segesvár (szász városok). De felvettem bizonyos városokat: 1. Óbuda, Korpona, Lippa, Újlak (a személynöki városok közül), 2. Szászváros, Medgyes, Nagysink, Kóhalom (a szász városok közül), 3. Gölnic, Szomolnok, Rozsnyó, Jászó, Telkibánya, Rudabánya, Igló (a felső-magyarországi, földesúri birtokba került bányavárosok), 4. Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Sziget (az öt máramarosi koronaváros), 5. Esztergom és Zágráb kivételével az összes püspöki székhelyet: Eger, Győr, Gyulafehérvár, Nyitra, Pécs, Vác (nem maradt fenn középkori városi kiadványa Bácsnak, Csánádnak, Kalocsának és Veszprémnek).

⁶ 18–19. sz.-i példákat sorol *Lukács László*: Sokféle bírák. A faluközösség öngazgatásának „népi” tisztségviselői. In: Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendő Bärth János tiszteletére. Szerk. Bärth Dániel, Laczkó János. Kecskemét 2004. 395–414.

⁷ *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. 2. kiad. Bp. 2003. 34., 41–42.

⁸ *Tárkány Szűcs E.*: Népszokások i. m. 37–40. és 1. ábra, 52.

az ország többi területén, Erdélyt és Szlavóniát is beleértve a délnémet jogból származó, a hazai viszonyokba teljesen eredeti módon illeszkedő budai jog élt.⁹ A budai jogkönyvnek mintaadóként nagy szerepe volt a tárnoki jog (tehát a hét tárnoki város: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa dologi és büntetőjogának) egységesülésében. A tárnoki jogot mint jogforrást használhatjuk a mezővárosok igazgatási szervezetének megismeréséhez is. Ez az országos jog integráns része volt, és mivel a kora újkorban a nem szabad királyi városok és mezővárosok jó részéből ismerünk a maguk számára készített másolatokat, ennek feltételezhetjük, hogy ezt a 15. században is széles körben használták. Jó példa erre Újlak város 1525. évi jogkönyve, amelynek első könyve még az Újlaki család által budai mintára adott jogokat tartalmazza, a II–V. könyv viszont — ahogy preambulumban szó szerint ki is mondja — egészében a tárnoki városok jogát írja át.¹⁰

A (mező)városi jogoknak és kiváltságoknak, illetve az ezekkel járó kötelezettségeknek nem mindenki volt a városban egyformán részese, csak a polgárjoggal bírók. A polgárjognak vagyoni (helyi ingatlantulajdon, taksa fizetése) és személyi feltételei (törvényes származás, törvényes házas állapot) voltak.¹¹ Ezek olyan gazdasági háttérrel igényeltek, amellyel nem mindenki rendelkezett, így ez eleve szűkítette a közügyekben való részvételt. A városi polgárjog Magyarországon is a hospesjogból nőtt ki, a hospes a 15. században ebben az összefüggésben már egyszerűen csak városi polgárt jelentett;¹² a két fogalmat szinonimaként kezelték: *et universi cives seu hospites*.¹³ A polgárt az oklevelekben a középkor végén a városok mintájára még a falvakban is *civis* szóval jelölik, a polgártárs megnevezése: *concivis*.¹⁴ A 15. század vége felé esetenként más szót is használtak, például *providus Petrus Horwat noster consodalis*,¹⁵ *coinhabitator*¹⁶

⁹ Térképen: *Paul Robert Magocsi: Historical Atlas of East Central Europe*. Rev. ed. (A History of East Central Europe I.) Seattle 2002. 40. – Buda város jogkönyve I–II. Szerk., bev., jegyz. Blazovich László, ford. Schmidt József. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szeged 2001. (továbbiakban: Buda. A Mollay-féle kiadással való összevethetőség érdekében paragrafusszámra, zárójelben oldalszámra hivatkozom.)

¹⁰ Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. A jegyzőkönyvet és a jogkönyvet latinból ford., jegyz. Hegedűs Antal. Újvidék, 1983. (továbbiakban: Újlak. Az összevethetőség miatt könyv- és fejezetszámra, zárójelben az oldalszámra hivatkozom.) – Vö. *Wenzel Gusztáv: A XV. századi tárnoki jog*. Bp. 1878. (Ért. a társadalmi tudományok köréből V/1.), *Harsányi István: Buda, Pest, Kassa Bártfa, Nagyszombat, Pozsony, Eperjes és Sopron szabad városok polgári jogai és régi szokásai*. Történelmi Tár 1909. 52–87., 481–509., *Štefánia Mertanová: Ius tavernicale. Studie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15.–17. stor.)* Bratislava, 1985.

¹¹ *Tárkány Szücs E.: Népszokások i. m. 60. Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. (Osiris könyvtár. Történelem.) Bp. 2002. 42–44., *H. Németh István: Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700*. (Fons könyvek 3.) Bp. 2006. 7.

¹² A magyarországi középkori latinság szótára. IV. köt. Kiad. Boronkai Iván, Szovák Kornél. Bp. 1993. 286. A3b szakasz.

¹³ Sziscsán, 1456: DF 282428.

¹⁴ Vö. *Takács Lajos: Polgár szavunk 'parasztgazda, paraszt' jelentésének történetéhez*. Magyar Nyelvőr 102. (1978), 351., 360. (16–18. sz.-i, főleg dunántúli adatok alapján) – Köszönöm Solymosi Lászlónak, hogy a cikkre felhívta a figyelmemet!

¹⁵ Debrecen, 1482: DL 56122.

¹⁶ Uo. 1486: DF 278869.

vagy *cohospes*.¹⁷ Német oklevelekben a concivis: *mitburger*,¹⁸ esetleg *mitwohner*.¹⁹ A szláv oklevelekben a concivis: *spolused*.²⁰ Ennek visszalatinosítása lehetett például a Trencsén megyei Bellus oklevelében a *vicinus*, mert az oklevélben a szövegösszefüggésből kihámozhatóan polgárra gondoltak.²¹ A horvát glagolita oklevelekben a civis, concivis: *brat* (testvér), illetve német mintára *burgar* megjelöléssel fordul elő.²² A polgártárs ritkán előforduló női változata a polgártársnő: *concivissa*,²³ *consocia*.²⁴

A közösség tagjává úgy válhatott valaki, hogy kérte felvételét a mezővárosi előljárástól. Erre vonatkozóan néhány közvetett forráson, a korábbi lakóhely által kiállított származási tanúsítványokon²⁵ és különböző analógiákon kívül semmilyen támpontunk sincs. A közösség maga is megajándékozhatott valakit polgárjoggal. Ótata város például 1495-ben Corvin János volt tatai várnagyának, az Ung megyei nemes Csicseri Orosz Mihálynak polgárjogot adott. Csicseri a tatai zsidóktól lefoglalt házakat kapta Corvintól jutalmul, ingatlanul tehát rendelkezett.²⁶

Elvben a közösség egésze, a falugyűlés vagy a polgárok (köz)gyűlése (*universitas civium*, németül *Gemein*) volt az illetékes minden nagyobb ügyben, és ez választotta meg saját kebeléből a tisztségviselőket. A nagyobb lélekszámú településeken azonban szükségszerűen bekövetkezett a szűkülés. Sok embert nyilván nehezebb összehívni, még nehezebb tárgyalni velük. A gyakorlatban így egy külső tanács választotta meg kebeléből a település irányítóit. A szabad királyi városokon kívül külső tanács a jelentősebb mezővárosoknál is megfigyelhető.

Az önkormányzati testület megválasztása

A magisztrátus (a bíró és az esküdtek) választásának menetét még a legjelentősebb szabad királyi városok mindegyikében sem ismerjük mindig pontosan.

¹⁷ Gyulafehérvár, 1489: DL 29326.

¹⁸ Lubló, 1521: DF 229646.

¹⁹ Palocsa, 1526: DF 218478.

²⁰ Stredoveké české listiny. Középkori cseh oklevelek. Kiad., jegyz. Bottló Béla, Fügedi Erik, szerk. Kniezsa István. (Slovanské jazykové pamiatky z Mad'arska. Magyarországi szláv nyelvemlékek 1.) Bp. 1952. (továbbiakban: České.) 81. (= DL 46852. Beckó, 1508)

²¹ DF 249962. (1420–50k.)

²² *brat* (iuratus értelemben is): Bović, 1503: DL 37125.; *burgar*: Sztenicsnó, 1508: Acta Croatica. Ed. Ivan Kukuljević Sakcinski. (Monumenta historica slavorum meridionalium 1.) Zagreb 1863. 185. = DL 34347.

²³ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő. I–XII. Szerk. Áldásy Antal, Barabás Samu, Dóry Ferenc, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest–Bp. 1871–1931 (továbbiakban: Zichy) VIII. 439–441. (Blina, 1425–1435k.)

²⁴ Sziscsán, 1456: DF 282428.

²⁵ Galgóc, 1493: DL 39413. Grenic (Szepesvéghely), 1502: DF 281669. Héthárs, 1421: Zsigmondkori oklevéltár I–XII. Összeáll. Mályusz Elemér, szerk. Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint, Neumann Tibor. (A MOL kiadványai II-22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) Bp. 1951–2013. (továbbiakban: ZsO) VIII. 1001. Kismarton, 1502: Colecția de documente Muzeul Banatului Timișoara, (Temes Megyei Állami Levéltár) 114. 5. Németlipcse, 1474: DF 281552. Vác, 1468: DL 45284. Cseklész, 1503: DF 243232.

²⁶ DL 19678. Csicseri I. *Neumann Tibor*: A tatai vár és urai a Jagelló-korban. In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. László János. (Annales Tataiensis VI.) Tata 2010. 67.

san, mivel általában nem tartották fontosnak rögzíteni.²⁷ A 16. század előtt a szabad királyi városokat leszámítva gyakorlatilag hiányoznak a statútumok.²⁸ Csak a budai és az újlaki jogkönyvekre támaszkodhatunk.²⁹ A kiváltságlevelek (ahol egyáltalán voltak) legtöbbször csupán a bíróválasztás jogának tényét tartalmazzák, a módjára alig van írott szabály, és nem rögzítik a hivatalviselési időtartamot, a tisztújítás napját, az esküdtek számának és megválasztásának módozatait sem. „Ez a törekvés teljesen összhangban állott azzal az elvvel, hogy a bíróválasztás a város belügye, azt akkor és úgy hajtották végre, ahogyan azt a polgárság szokásjoga, illetve a városon belüli erőviszonyok megengedték. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy városainkban valóban különböző közvetlen és közvetett választási módok alakultak ki, amelyek századokon át változatlanok maradtak.”³⁰ Tegyük hozzá: ahogy maguk a települések is széles skálán helyezkedtek el, úgy a bíróválasztás is az egyszerű földesúri kinevezéstől a földesúri jelölés és a lakossági választás ötvözetén át a tényleges választásig sokféle lehetett.³¹ A választás joga ugyanakkor nem jelenthette akadályát annak, hogy akár az úr ajánljon valakit szép szóval vagy kényszerítéssel.³² Különböző gyakorlatok éltek egymás mellett, és egyazon településen is történhetett változás. (Gulyás László Sátoraljaújhely esetében az oklevelekben szereplő tanácsi titulatúra szerkezetének változásából arra következtet, hogy a birtoikosváltozás miatt maga a választási szisztéma is változott, habár — mint alább még kitérek rá —, ennek más oka is lehetett.)³³ Viszonylag kis létszámú közösségekben nyilván könnyebb az erőviszonyokat felmérni és konszenzusra jutni. A földesúrnak sem volt érdeke olyan személyt választatnia, akinek nincs tekintélye, annál is inkább, mivel a bíró kapocs és közvetítő a földesúr és a falu, illetve mezőváros között (ő irányítja például az adószedést, de ő tolmácsolja a közösségi sérelmeket is).³⁴ Jelentősebb településeknél is találkozunk ennek bizo-

²⁷ H. Németh I.: Kassa i. m. 8.

²⁸ A korántsem teljes statútumgyűjteményben szereplő mezővárosoknak csak 16–17. sz.-i szabályrendeleteik maradtak fenn, kivéve Trencsén (1476) és Máramarossziget (1548) esetét: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium. Összegyűjt., jegyz. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. (Magyarországi jogtörténeti emlékek. Monumenta Hungariae iuridico-historica.) I–V. köt. Bp. 1885–1904 (továbbiakban: Corp. stat.) III. 551–7., IV/2. 34–8. A Hegyaljáról említendő Tarcál, Tokaj és Bodrogkeresztúr 17. sz. eleji statútumai: Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. századból. (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa I.) Bp. 1990.

²⁹ Előbbiben részletesen leírják a bíróválasztást, de az esküdtekét kevéssé részletezik: Buda 32.§ (320–321). Utóbbiban szerepel, hogy 100 elektor választja Szt. György napján sorából a magisztrátust: Újlak I.1. (102) Vö. Mertanová, Š.: Ius tavernicale i. m. 164–165.

³⁰ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 283.

³¹ A kisebb településeken inkább kinevezést, nagyobb településeken inkább választást képzelhetünk el. Vö. Tárkány Szűcs E.: Népszokások i. m. 240. „Sorra jár mint a falusi bíróság”. Vö. pl. Kőszeg privilegiuma: a plébánost és a bírót de communi voluntate választják, a várnagy vagy más a választásba be ne avatkozzék. ZsO II. 5592.

³² Vö. Mályusz Elemér: Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon. 2. kiad. Bp. 2007. 118., a plébánosválasztásról.

³³ Gulyás László Szabolcs: A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján. PhD-értekezés. Debrecen 2008. 82–84.

³⁴ Vö. Tárkány Szűcs E.: Népszokások i. m. 800.

nyitékaival: például a tiszavarsányi bíró viszi fel 1476-ban Szabolcsba Kállai Jánosnak a varsányiak által küldött egy hordó bort.³⁵ Azaz a város testületét a közösség választja, de a földesúr maga nevezi ki közülük a bírót, vagy legalábbis ő avagy tisztartója erősíti meg.³⁶

A testület, azaz a bíró és az esküdtek tisztségüket egy évig viselték, tisztújításra tehát évente került sor. Ahogy Máramarossziget 1548. évi, középkori eredetű statútuma is rögzítette:

„3. Ugyanezen Sz. György napján közönséges akarattal mindnyájan választunk előttünk járó és gondviselő bírót, valakit akaronk.

4. És ez bíró mellé négy esküdt bíró választatik; kettő közönséges néptől és az ketté az 24 tanácstul és az bírótul választatik.

5. És ez főbíró, és a négy esküdtet, melyek immár megvannak választatva, az plébános megesküti őket, hogy mind Istennek, mind királynak és szegénynek Isten szerént ítélnék, igaz törvényt szolgáltatnak.”³⁷

Az éves tisztújítási nap tehát ebben a mezővárosban Szent György napja (április 24.) volt, és nyilván a középkori gyakorlat is ez lehetett. E napnak az országhatár terület nagy részén — ott, ahol a budai (tárnoki) jogot alkalmazták³⁸ — gyaníthatóan sok helyen kiemelt szerepe volt; általában ekkor tarthatták a magisztrátus választását.³⁹ De ezt a forráshiány miatt a vizsgált települések jó részében nem tudjuk tételesen igazolni, és óvatosságra int, hogy a szabad királyi városok esetében a tisztújítás időpontjai jókora eltéréseket mutatnak karácsonytól húsvétig. Például Kassán a 16. század közepétől vízkereszt napja (január 6.), de korábban január második felében tartották: Ágnes-napkor (január 21.), Pál fordulója (január 25.), valamint Fábán és Sebestyén ünnepén (január 20.).⁴⁰ Nagyszombatban húsvéthétfőn⁴¹ — ez ráadásul mozgó ünnep, így nem azonos hosszúságúak a hivatali ciklusok —, Kolozsvárott pedig karácsony napján (december 25.) történt a tisztújítás.⁴² Más városokban az újkorban karácsony, újév, Szent János napja (december 26.) is előfordult,⁴³ de lehetett akár a helység védőszentjének ünnepén, például a Békés megyei Endrődön a 18. században Szent Imre napján (november 5.).⁴⁴ Annyi bizonyos, hogy a tisztújítás napja még a legnagyobb városokban is a mezői munkákhoz kapcsolódott, azaz húsvéttól az aratás befejezéséig vagy a szüret végéig általában nem tartottak tisztújítást, ennek a hagyományos időszaka a téli-tavaszi félév volt.⁴⁵

³⁵ DL 56002.

³⁶ Buda bírója is megerősítendő: Buda 24.§ (316), Kapronca bírója (Zágráb mintájára) bemutató a királynak: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. I–XI. Buda 1829–1844. (továbbiakban: CD) IX/2. 496.

³⁷ Corp. stat. III. 551.

³⁸ Buda 32.§ (320–321)

³⁹ *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 85–86.

⁴⁰ *H. Németh I.*: Kassa i. m. 8.

⁴¹ Uo.

⁴² Corp. stat. I. 176. (1537-es statútum)

⁴³ *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Reformtörekvések a városi közigazgatásban. Kolozsvár 1944. 60.

⁴⁴ *Tárkány Szücs E.*: Népszokások i. m. 240.

⁴⁵ *Vö. Gulyás L.*: Önkormányzat i. m. 88.

Az alábbiakban néhány példával szeretném bemutatni, hogy a tisztújítás napjára az egyes települések esetében milyen módon lehet, vagy nem lehet következtetni.

Legegyszerűbb dolgunk akkor van, ha esetleges kiváltság- vagy szabadalomlevélben kivételesen szerepel az időpont (Sárvár azaz Sársziget 1328, Csázza 1418, Újlak 1525),⁴⁶ vagy közelkorú kora újkori forrás áll rendelkezésre (Debrecen 1547-tel induló városkönyvei, Máramarossziget idézett statútuma).⁴⁷ Az öt település mindegyikén Szent György-napot adnak meg forrásaink, és ezzel az oklevelekben szereplő tanácsnévsorok is összecsengenek. A hegyaljai települések közül ismertek Tarcál, Bodrogkeresztúr és Tokaj 17. század eleji statútumai, amelyek a választási szokásokat is tartalmazzák, és alkalmasak lehetnek a középkor végi viszonyok megismerésére is. Ezek szerint Tarcalon (1606) kiskarácsony, azaz újév 15. napján (január 15.), Bodrogkeresztúron (1607) Szent Miklós napján (december 6.), míg Tokajban (1610) egy mozgó ünnepen, pünkösd előestéjén (szombaton) történt a választás.⁴⁸ De ezek az időpontok a 15. századra nem igazolhatók, mivel Tokaj esetében középkori mezővárosi kiadvánnyal nem rendelkezünk, Tarcál 1434. szeptemberi, illetőleg Bodrogkeresztúr 1466. augusztusi egy-egy oklevele pedig az időpontokat nem zárja ki, de nem is erősíti meg.⁴⁹

Másik lehetőség, hogy magukból a települések okleveleiből tudunk sikerrel következtetni. Karánsebesen 1537-ből rendelkezünk egy márciusi és egy júliusi oklevéllel, ahol más a magisztrátus névsora,⁵⁰ ezért itt is Szent György napjára gyanakodhatunk, és ugyanezt támasztja alá a város két legkorábbi, 1456. novemberi és 1457. januári oklevele is, ahol a bíró és esküdtek névsora megegyezik.⁵¹ Szent György napja kézenfekvő azért is, mivel azt is tudjuk, hogy 1498-ban a király meghagyásából Buda városa átírja Karánsebes részére saját jogát.⁵² Hasonló módon határozta meg Tóth Péter Miskolc tisztújítási napját ugyanekkorra két 1461-es oklevél alapján.⁵³ Sátoraljaújhely esetében Gulyás Lászlónak sikerült a mezőváros két-két 1383-as és 1420-as kiadványa alapján a tisztújítást január 26. és február 10. közöttre behatárolni. Ez következtetése

⁴⁶ Sárvár 1328: CD VIII/4. 652. Csázza 1418: ZsO VI. 2229. Újlak 1525: Újlak I.1. (102), I.50. (114–115)

⁴⁷ Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei. 1–3. 1547–1551. Összeáll., szerk. Balogh István. Szendrey István. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 1–3.) Debrecen 1979–1982. (továbbiakban: Debreceni jkv.), Corp. stat. III. 551–557.

⁴⁸ *Németh G.*: Hegyaljai i. m. 47. (Tarcál), 76. (Bodrogkeresztúr), 97. (Tokaj); *Gulyás L.*: Önkormányzat i. m. 87. Jan. 15. Remete Szt. Pál ünnepe, de Tarcál plébániája Szt. András titulusú. Bodrogkeresztúron is más a templom titulusa (Szt. Kereszt), így ez az időpont középkori eredetének igazolására nem használható.

⁴⁹ DL 99498., DL 16394.

⁵⁰ *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. Oklevéltár. Bp. 1878. (továbbiakban: Szörény) 202, 204.

⁵¹ *Lakatos Bálint*: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv 3. (2008) 89. (DL 44811.), Szörény 71–72.

⁵² Szörény 123–125., *Costin Feneşan*: Despre privilegiile Caransebeşului pină la mijlocul secolului al XVI-lea. Banatica 2. (1973) 159. (DF 254980.)

⁵³ *Tóth Péter*: Városigazgatás a középkori Miskolcon. In: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Kubinyi András. Miskolc 1996. 375.

szerint egy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére (február 2.) eső tisztújítást tesz igen valószínűvé.⁵⁴

Máskor éppen kizárólag „külső” adatok segítenek a bizonyításhoz. Körmeny esetében a mezővárosra vonatkozó 1358-as és 1362-es nem városi okleveles adatokból azonosítható, hogy a bíró személyének változása miatt György-napkor lehetett a tisztújítás.⁵⁵

Sokszor azonban csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani a tisztújítás napját. Óbudán az 1413. január 9-i és május 18-i oklevél névsora eltérő és más a bíró, de a volt bíró esküdtként szerepel. (Buda közelsége miatt itt is a György-napi időpontra gyanakodhatunk.)⁵⁶ Gyulafehérvárott az 1489 májusából és az 1490 januárjából való két oklevél névsorában ugyanazok a személyek szerepelnek. A tisztújítást január 4. és május 17. közé tehetjük; ennek a György-nap is megfelel. A Valkó megyei Garán 1417 júniusában és 1418 márciusában egyaránt Tamás a bíró. (Ugyanez a személy tölti be a tisztséget 1414 augusztusában is.) 1418 júniusában viszont Miklós villicusról van adatunk, de nem egyértelmű, hogy Gara bírójáról van-e szó, mivel a garai oklevelekben a bíró egyöntúten iudex néven szerepel.⁵⁷ Csepregen a tisztújítás 1458-ban valószínűleg nem augusztus 29. és október 5. között történt, mert ekkor ugyanaz a személy a polgármester.⁵⁸ Gulyás László ugyanígy az oklevélkezelések áttekintése alapján Sárospatakon január 20. és május 1. közöttre, Liskán január 1. és április 22. közöttre határolta be a tanácsválasztás időpontját.⁵⁹

A választás után a régi bíró átadta tisztsége jelvényeit: a pálcát, a pecsétet, valamint a kulcsokat és az iratos ládát. A választást eskütétel zárta a templomban.⁶⁰

A tanácsválasztásában egyes helyeken a nemzetiségi megoszlás is szerepet játszott (Buda: 1439, Kolozsvár: 1458, Nagyszombat: 1551).⁶¹ A mezővárosok közül 1510-ben a Maros-parti Alvincon vagyunk tanúi hasonló, nemzetiségi alapon történő választást célzó mozgalomnak. 1510 januárjában az alvinci bíró tudatta Nagyszebennek, hogy azt kérték tőle az alvinci magyar lakosok, hogy a bíró váltakozva az egyik évben szász vagy szláv, a másikban magyar legyen. Továbbá, hogy Alvincon három, a vele közös önkormányzattal bíró túlpárti Borberken két magyart válasszanak meg esküdtnek (*in consules*), ugyancsak Alvincon két szlávot is.⁶² Egy másik forrásból tudjuk, hogy novemberre sem csilla-

⁵⁴ Gulyás L.: Önkormányzat i. m. 88. (l. DL 6980. és 8826. valamint DL 8826. és 10880.)

⁵⁵ Bándi Zsuzsanna: Körmeny a középkorban. (Körmenyi füzetek.) Körmeny 1987. 50., 53.

⁵⁶ Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 100–101. (utóbbi máj. 24-i kelettel), l. ZsO IV. 31., 607.

⁵⁷ ZsO IV. 2383. VI. 554., 1622., 2125.

⁵⁸ Sopron szabad királyi város története. Közli Házi Jenő. I/1–7., II/1–6. Sopron 1921–1943. (továbbiakban: Házi) I/4. 310., 316.

⁵⁹ Gulyás L.: Önkormányzat i. m. 88.

⁶⁰ Vö. Tárkány Szücs E.: Népszokások i. m. 240.; Hajnik I.: Perjog i. m. 86. A budai jogkönyv az eskümintákat is közli: Buda 41–46.§ (327–331)

⁶¹ H. Németh I.: Kassa i. m. 8–9., Goda Károly: A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete. PhD-értekezés (ELTE BTK). Bp. 2011. 94.

⁶² Gustav Gündisch: Winz und die Sächsische Nationsuniversität. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. [Szerk. Bodor András et al.] (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I-1.) Bukarest–Kolozsvár 1957. 323–324. (=DF 246004.)

podtak az ellentétek a mezőváros három nemzetisége között, és Nagyszebenből várták a kérdés megoldásához a segítséget.⁶³ Az ugyancsak erdélyi Szászvárosban 1491-ben állapotnak meg abban, hogy a tanács fele-fele német és magyar, a bíró is felváltva német és magyar legyen.⁶⁴

A testület szerkezete és a titulátúra

A mezőváros saját kiadványai alkotják a magisztrátusok szervezetére vonatkozó legfontosabb, országos méretekben összehasonlítható forráscsoportot. Ezekben a magisztrátus megnevezi magát – vagy az oklevél élén (*intitulatio*) vagy a levélformájú szöveg végén, aláírásként (*subscriptio*). A titulátúra legteljesebb formájában négyelemű az alábbi képlet szerint:

bíró+esküdtek+többi polgárok (külső tanács)+többiek (közösség).

A megnevezés történhet név szerint (*Nos Dominicus filius Iacobi iudex, item Nicolaus filius Barnabe Magni et Iohannes filius Thome filii Rad duo iurati ac seniores necnon universitas hospitum de Pothok*⁶⁵ vagy *Nos Mathias Zabo iudex ac Fabianus Kalamar, Nicolaus Laada, Benedictus Faber ac Blasius Kopaz iurati ceterique cives et universi hospites de Zaaz*⁶⁶), név nélkül, csupán a tisztség feltüntetésével, de a bírót megnevezve (*Iohannes Zendi dictus iudex de Torda ac duodecim iurati cives et universi hospites de eadem*)⁶⁷ vagy még azt sem (*Nos iudex, iurati ac universi hospites et inhabitatores oppidi Hwzywmezew in comitatu Maramorasiensi*⁶⁸). A szöveg élén, intituláció formájában mindegyik eset előfordulhat, de aláíráskor nem, legfeljebb csak a bíró nevét írják ki. Az aláírásnál a kisebb részletesség azért is szokványos, mivel ezekben az esetekben nem fontos, hogy kik a település vezetői: a külvilág felé egységesen képviselik azt. Sokszor maga a bíró sincs megnevezve (*Iudex, iurati ac universi inhabitatores oppidi Donaththornya*,⁶⁹ *Villicus ac iurati seniores opidi Dentthagaten*,⁷⁰ *Richter und gesworne der stad Schmölnicz*,⁷¹ *Rychtarz a rodna miesta Beczkowa*⁷²). Az esetek jó részében a titulátúra négy eleméből a harmadik és negyedik összevonódik (vagy egybeesik, ha nincs külön külső tanács), sőt, a levelek aláírásánál, különösen a német nyelvűek esetében egyszerűen csak a bíró és az esküdtek (*richter und rat*) vannak név nélkül feltüntetve.

A településhálózat jelentéktelenebb elemeinél megfigyelhető a nehézkes betűformálású íráskép mellett az oklevélformulák helytelen alkalmazása: a levélforma esetén aláírásként intitulációs formát használnak,⁷³ vagy az okleve-

⁶³ Gündisch, G.: Winz i. m. 324–325. (=DF 264025.)

⁶⁴ Albert Amlacher: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und Stuhl Broos... Hermannstadt 1879. 24.

⁶⁵ Sárospatak, 1346: DL 51371.

⁶⁶ Szászvár, 1458–88k.: DF 278587.

⁶⁷ ZsO XI. 1518.

⁶⁸ DF 247927.

⁶⁹ Donáttornya, 1464: DL 16153.

⁷⁰ Szentágota, 1504: DF 245939.

⁷¹ Szomolnok, 1492: DF 271466.

⁷² L. 20. j.

⁷³ Pl. Ajak, 1454: DL 44729.

leknél nem alkalmaznak intitulációt.⁷⁴ Esetleg a német nyelvűeknél *Ich* áll a magánoklevelek mintájára az oklevél elején a *Wir* helyett (Alsódiós, 1506). Egyes okleveleinkben (jellemzően jelentések) a címzés áll előbb, utána következik az egyszerűsített titulátúra (Máramarossziget 1457, Tata 1520).⁷⁵

A privilegiális okleveleknél szokás felsorolni az összes tanácstagot, a páteseknél nem. Ez a megkülönböztetés jól érzékelhető például Visegrád vagy Vasvár kiadványaiban. A 16. század elején már „rendhagyóbb” intitulációs formákkal is találkozhatunk (*Nos universitas civium de Atthya*,⁷⁶ *Pet[rus iudex, iur]latique cives ac tota communitas civica Warasdiensis*⁷⁷).

Az egyszerűbbektől a bonyolultabbakig haladva az intitulációk megnevezhetik 1. a polgárok közösségét (a 14. században és a 15. század elején többször mint „gazdagok és szegények” — *universitas divitum et pauperum* — azaz vezetők és nem vezetők összességét);⁷⁸ 2. a bírót és az esküdteket mint tanácsot (*iudex et iurati cives; richter und bürger / rat; foyt a wsseczka rada*), ezzel legtöbbször levelek aláírásaként találkozunk;⁷⁹ 3. a bírót, az esküdteket és a többi polgárok közösségét (*iudex iuratique ac tota communitas / universitas hospitum; richter, geschworne bürger / rattmänner / ratleute und die ganze gemein*);⁸⁰ 4. a bírót, az esküdteket, a többi polgárt és a közösség többi tagját (*iudex, iurati ceterique cives et universi hospites*),⁸¹ ilyenkor néha a lakosok (*inhabitatores*) szó is használatos a felsorolás végén.⁸²

Néhány különlegesebb esettel is találkozhatunk, akár úgy, hogy nem a bíró áll a felsorolás élén (*Gregorius Seres ac Matheus officiales loci eiusdem*

⁷⁴ Pl. Hec villa Guluna (Golonya, 1380k.): DL 104549.

⁷⁵ DF 279871., DF 247904., DL 105902.

⁷⁶ 1518: DF 285330.

⁷⁷ 1508: DL 101403.

⁷⁸ Pl. Gara, 1379–86k.: DL 94015. Erdőd, 1403: DL 8931. Tiszavarsány, 1417: ZsO VI. 1143. Blina, 1425–35: Zichy VIII. 441.

⁷⁹ Pl. Jasztrebarszka, 1346: DF 230401. Ugra, 1360: DL 35220. Bellus, 1420–50k.: DF 249962. Bajmóc, 1446: DF 227548. Mikeszása, 1454: DF 244798. Szered, 1461: DF 242715. Wagendrüsszel, 1440–70k.: DF 271430. Meszt, 1476 (nem a szöveg élén): A Justh család levéltára 1274–1525. Kiad. Borsa Iván. (A MOL kiadványai II-20.) Bp. 1991. (továbbiakban: Justh) 283. sz. Tiszavarsány, 1476: DL 56002. Dész, 1480: DL 56109. Alvinc, 1493: DF 245398. Sztenicsnó, 1504: Ja Mikula pridevkom Antonović, ki isam va to vreme sudac mesta Steničkoga i vsa općina togaj mesta, Acta Croatica i. m. 185. (DL 34347.). Beckó, 1508: České i. m. 81. Vajdahunyad, 1526: DL 47659.

⁸⁰ Pl. Dész, 1349: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. I–II. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1882–1883. (továbbiakban: Károlyi) I. 178. Bars, 1358: DF 237074. Vári, 1380–96k.: DF 284788. Torda, 1424: ZsO XI. 1518. Vép, 1437: Házi I/3. 146. Ajak, 1454: Zichy X. 206. Szicsán, 1456: DF 282428. Bát, 1457: DL 21726. Pápa, 1477: Memoriae commendamus, emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Bev. Hudi József, szerk. Petrik Iván. (A Pápai Levéltár kiadványai I.) Pápa 2010. 44. (DL 61817.). Gyula, 1480: Zichy XI. 270. Újlak, Zemplén m., 1495: DF 271503. Peresztég, 1508: Házi II/6. 286. Csütörtök-hely, 1508: DF 270900. Bekecs, 1517: DF 271641. Varannó, 1525: DL 47363.

⁸¹ Máramarossziget, 1383: *Mihályi János*: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget 1900. 80. Debrecen, 1440: DF 278867. Békés, 1457: DL 74646. Dész, 1487: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Hrsg. von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Bukarest–Köln, 1892–1991. (online: <http://germa229.uni-trier.de:3000/>), a készülő VIII. kötettel; továbbiakban: UGDS, a tételszámra hivatkozom) VIII. 4755. (DF 253358.)

⁸² Pl. Hosszúmező, 1499: DF 247927. Tata, 1520: DL 105902.

*ceterique populi inhabitatores opidi Lizka*⁸³ vagy *Sigismundus plebanus, Iohannes iudex oppidi, villicus, iuraticque seniores oppidi Wyzakna*⁸⁴ – utóbbi esetben a bíró a kedvezményezett, ezért szerepel a plébános is), vagy valamilyen sajátosabb szervezetet látunk.⁸⁵

A jogi kompatibilitásnak megfelelően a rendszer jól érzékelhetően nyelvfüggetlen, és a bonyolultabb titulátúra az alacsonyabb hierarchikus szinteken, a jelentéktlenebb településeken is megfigyelhető. A megnevezés módja inkább az ügy- és oklevéltípustól függ, mint a település jelentőségétől, bár a jelentősebb város összetettebb szervezete a titulátúrában is megjelenhet, főleg úgy, hogy az összes esküdttet felsorolják. Változás vagy fejlődés általában nem tapasztalható, mert éppen a formai változatlanlanság a hitelesség egyik eszköze. Változásnak inkább csak akkor vagyunk tanúi, ha a szervezet maga is változik, amint azt alább még láthatjuk.

A bíró

A település vezetője, első embere, aki egyrészt a mezőváros életét irányítja és felügyeli, másrészt a belső tanács élén leginkább meghatározza a város politikai, „közigazgatási” és peres ügyeit. Nevének megfelelően (*iudex, richter, sudac*) ugyanis az elsőfokú bíraskodást is ő végzi. Állása kétarcú: egyszerre a közösség első embere és a földesúr képe, az átruházott földesúri hatalom letéteményese.⁸⁶ Néhány esetben tudjuk, hogy kifejezetten földesúri familiáris. Így például Varjas Osvát tiszavarsányi bíró 1500-ban a földesúr, Kállai János ügyvédje, 1501-ben pedig emellett a mezőváros másik fele birtokosának, Derencsényi Imrének is meghatalmazottja egy hatalmaskodási perben.⁸⁷ Gyulán Brandenburgi György földesurasága idején két familiárisa, Asztalnok Péter és Oláh János – felváltva városbírók, Asztalnok bírói ciklusai között földesúri udvarbíró is.⁸⁸ A bíró tehát a külső (földesúri) érdekek közvetítője „befelé”. Másrészt pedig a város képviselője „kifelé”, a mezőváros ügyei miatt nem tartózkodik mindig otthon. Ezért „fogható meg” a hiteleshelyi vagy országos bíróságok okleveles anyagában, kerül elő birtokbeiktatáskor, határjáráskor, hatalmaskodási ügyek vizsgálatánál.

A bíró és az esküdtek is a mezőváros elitjéből kerültek ki. A vizsgált forrásanyagban, ahol a titulátúrában név szerint felsorolják az esküdteket, általánosnak mondható, hogy a bíró az esetek jó részében korábban esküdként fordul elő.⁸⁹ (A budai jogkönyvben tételesen is szerepel, hogy a bírónak megválasz-

⁸³ Olaszliszka, 1475: DF 265246.

⁸⁴ Wyzakna, 1466: DL 30880.

⁸⁵ Szentersébet, Kőrös m., 1380: DL 6674.

⁸⁶ Pl. Jászó kiváltságlevele 1243. CD IV/1. 442. 456., Vö. Lukács L.: Sokféle i. m. 395., *Tárkány Szücs E.*: Népszokások i. m. 801.

⁸⁷ DL 56315., DL 56323. l. még DL 56342., 56330.

⁸⁸ *Bácskai Vera*: A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. Bónis György, Degré Alajos. Bp. 1971. 23–34.

⁸⁹ Vö. *Gulyás L.*: Önkormányzat i. m. 89–92. Vágbeszterce példája: *Bácskai V.*: Önkormányzat i. m. 19. Néhol árulkodik, hogy az esküdtek között szerepel bíró nevű személy. Szávaszentdemeter,

tása előtt legalább 6 éve már a tanács tagjának kellett lennie.)⁹⁰ Hivatali ideje lejárt után, hacsak nem választották újra, a volt bíró általában újból esküdt lett, hogy néhány év kihagyással esetleg újból bíró legyen. (Ez a legjelentősebb városok: Buda és Pest vagy akár Kassa bírónévsorain is jól megfigyelhető.)⁹¹ A vizsgált települések közül azonban csak néhány kivételes esetben tudunk több egymást követő évből bírót megnevezni, így az elit mozgása jórészt nem tárható fel.⁹² Ugyanakkor a városvezetés személyi állománya csak lassan cserélődött ki; általában több éven keresztül ugyanaz a néhány ember maradt hatalomban. A kétmagú Kőrös (Alsóváros és Felsőváros) esetében a bírók feltűnően hosszú ideig, több évig vannak hatalomban. (János fia Balázs alsókőrösi bíró 1382 és 1383 után 1398-ban; Imre fia Demeter felsőkőrösi bíró pedig 1514 után 1523-ban is elnyerte ezt a tisztséget.)⁹³ A jelenséget a településhálózat alacsonyabb hierarchikus szintjén álló mezővárosok, falvak esetében nem tudjuk megfigyelni.

A bíró tulajdonságait (a polgárjoghoz szükségeseken felül) a legtöbb városhoz tartozó bőségesen ismerteti az általánosságok szintjén: legyen tisztességes, igazságos, nem részrehajló, ne keresse a saját hasznát, hanem mindig a közönség érdekét és a szegények védelmét tartsa szem előtt.⁹⁴ Hivatala idejére adó- és tizedmentes,⁹⁵ ami teljesen érthető, ha a tisztséggel járó sok kiadásra, utazásra, fáradságra gondolunk, mivel ezért — ugyanúgy, ahogyan az újkorig minden más tisztség betöltésénél is — semmiféle külön fizetése vagy járandósága nincs, és tevékenysége óhatatlanul a saját gazdasága rovására ment. Azt nem tudjuk, ráfizetéses volt-e bírónak lenni. A megtiszteltetést aligha lehetett visszautasítani; számított a közösségbeli tekintély is.⁹⁶ A bíró nyilván igyekezett lehetőségeit a saját javára is kamatoztatni. 1476-ban Szászváros saját királybírójával, Kromer Istvánnal állt perben jogtalanságai miatt, és mást választottak helyette.⁹⁷ A Somogy megyei Galambok lakosai pedig 1480-ban arra kérték földesurukat, a budai prépostot, hogy mivel a beszédet dika egy részét a tiszttartó és a bíró összejártsza elszakasztotta, hadd válasszanak két esküdtet az ügy kivizsgálására.⁹⁸

1388: DL 7430. A volt bíró a hivatalban lévő bíró után következik, de nem egyértelmű, hogy esküdt. Újlak, 1495: 3 esküdt egyike a korábbi bíró. DF 271503. Nagymihály, 1506: DL 86048. Lippán 1514-ban Vad Tamás, 1520-ban Kovács Tamás a bíró, 1525-ben mindketten esküdtek. Előbbi közben 1520-ban nem is volt tagja a tanácsnak. (DL 38454., 38462., 38463.) L. még *C. Tóth Norbert*: Szond. (Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban). In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 592–593.

⁹⁰ Buda 32.§ (320)

⁹¹ Pl. *Kubinyi András*: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig. In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. 2. köt. Bp. 2009. 509–512. (budai bírók), *H. Németh I.*: Kassa i. m.

⁹² Kivételes lehet Karánsebes: *Lakatos B.*: Városi i. m. 81–89.

⁹³ Balázs: DF 230620., 276963., 276991.; Demeter: DF 232450., DL 47491.

⁹⁴ Buda 21.§ (314), 32.§ (320), Újlak I.2. (102–103), *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 70., *Mertanová, Š.*: Ius tavernicale i. m. 165.

⁹⁵ *Király J.*: Pozsony i. m. 70., Buda 49.§ (332); vö. *Németh G.*: Hegyaljai i. m. 47–48. (Tarcal), 79–80. (Bodrogresztúr), 103–104. (Tokaj).

⁹⁶ Nagyon érzékletesen mutatja be ezt *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények a török hódoltságban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) Bp. 1997. 119–120.

⁹⁷ UGDS VII. 4142. (DF 245013.)

⁹⁸ DL 68436.

A 14. században még a közepes mezővárosok egy részében is *villicus* (falunagy, falusi bírót) névvel illették a bírót. A 15. század elejére lesz a *iudex* elnevezés általános az oklevelekben. Ez a „rangemelés” jól megfigyelhető Kapronca, Trencsén, Sárospatak és Szombathely kiadványaiban. Kaproncán 1308-ban, Trencsénben 1324-ben, Patakon 1342-ben, Szombathelyen pedig 1354-ben nevezik utoljára a bírót *villicus*-nak.⁹⁹ A folyamat a legkisebb településeken is lejátszódik, talán valamivel később. A vizsgált forrásanyagban a *villicus* megnevezés az Alföldön nem is fordul elő. Használata a Szászföldön maradt meg, ahol a királybírótól való megkülönböztetésül alkalmazzák. Külön regionális sajátosságnak tekinthető, hogy Szlavóniában a települések jó részében ezt a megnevezést tovább használják, és itt a cives mellett mindvégig kiírják a *hospes* szót is. Ez egybevág Ladányi Erzsébet megfigyelésével, hogy Szlavóniában az *oppidum* helyett az intulációban konzervatíván a *libera villa* fogalmát használják.¹⁰⁰ A települések egy részéről csak korai kiadvánnyal bírunk (Ugra 1360, Szent-erzsébet 1380, Dubica 1388), így a váltás időpontja nem határozható meg, bár szembeötlő, hogy ezek a települések is évtizedes „késésben” vannak. Kőrös városa (Ó- vagy Alsókőrös) utoljára 1398-as oklevelében nevezi magát villának, bíróját *villicus*-nak.¹⁰¹ Felsőkőrös 1412-ben már *civitas* és élén *iudex* áll; Alsókőrösön pedig a következő, 1417-ből fennmaradt oklevélben ugyanezt találjuk.¹⁰² A települések másik részénél viszont kifejezetten kései *villicus*-előfordulásokat észlelhetünk. Brezovicán 1392-ben és 1413-ban, Zelinán 1433-ban, Sziscsánban 1456-ban és 1458-ban is ez a helyzet.¹⁰³ A „csúcstartó” azonban a zágrábi püspöki mezőváros, egyben hiteleshely Csázma. Ezen a közepes városfunkciójú mezővárosnak számító településen 1432-ig *villicus* a bírót, majd 1440-ben és 1473-ban *iudex*. 1476-ban és 1498-ban azonban ismét *villicus* szerepel.¹⁰⁴ Talán nem tévedünk nagyot, ha ezt a birtokigazgatással hozzuk összefüggésbe. Csázma ugyanis egy nagy kiterjedésű, prédiális nemeseket is magában foglaló uradalom központja volt, amelynek élén a zágrábi püspök ispánja állt.¹⁰⁵

Örökös bírót, azaz *soltész* (latinul *advocatus*, németül *Vogt*, a szláv-cseh oklevelekben ennek mintájára *foyt*) állt néhány nyugat-felvidéki, elsősorban trencsényi mezőváros élén. Ez a telepítés jogából eredően egy családirag örökíthető, de el is idegeníthető bírói tisztség, amely a középkor végére fokozatosan elkülönült a földbirtoktól illetve a területtől; maga a mezőváros is megszerezhetette (pl. Zsolna).¹⁰⁶ *Foyt* néven jelenik meg Nagybicccse, Kiszucaújhely, Varin, Zsolna

⁹⁹ DL 40360., DF 243721., Zichy II. 16., 39., Tóth Endre-Zágorhidi Czigány Balázs: Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig. (Acta Savariensia 9.) Szombathely 1994. 53. = Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920 (továbbiakban: AO) VI. 171. További adatok: Füle, 1356: DL 51726., Körmend, 1358: DL 91514., Doroszló, 1437: Házi I/3. 138.

¹⁰⁰ Ladányi E.: *Libera villa, civitas, oppidum*. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 23. (1980) 456–457.

¹⁰¹ DF 276991.

¹⁰² ZsO III. 3057., VI. 978.

¹⁰³ DF 230713., ZsO IV. 86., DF 218715., DF 282428., DF 282429.

¹⁰⁴ 1432: DF 252389., 1440: DF 282415., 1473: DF 282446., 1476: DF 268016., 1498: DF 282460.

¹⁰⁵ Bár ennek elvben nincs joghatósága a polgárok felett: ZsO VI. 2229.

¹⁰⁶ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. S. a. r. Balogh Elemér. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) Bp. 2003. 271–275.

(és Szokolca) cseh nyelvű okleveleiben, míg advocatusként Rajec, Bán és a Nyitra megyei Majzel falu kiadványaiban, továbbá a zsolnai városkönyv latin bejegyzéseiben.¹⁰⁷ A szintén Nyitra megyei Handlova faluban is soltész talá-lunk: 1523-ban maguk választják meg *in heredem et iudicem*, azaz örökbírónak a valószínűleg körmöcbányai eredetű Koltperger Jánost.¹⁰⁸ Mutatóba találunk *scultetust* is a Sáros megyei Detrevágása falu élén 1525-ban.¹⁰⁹

A polgármester

Mezővárosokban kizárólag Nyugat-Magyarországon, Sopron és Pozsony vonzáskörzetében fordul elő a polgármester (*magister civium, bürgermeister*) tisztsége. Ez kettős városvezetést jelentett, a bíraskodási és az „igazgatási” ha-táskör kettévált. A mintát az alsó-ausztriai térség német jogi mintáiban keres-hetjük: a Sopronhoz közel eső Bécsújhelyen a térségben talán legkorábban jelen-ik meg a bürgermeister a városvezetésben, a 13. század utolsó harmadában, és a bécsújhelyi városi hierarchiában 1350-ben már a bírót megelőzte.¹¹⁰ A nyu-gat-dunántúli, valamint a Pozsony és Nyitra megyei települések egyértelműen a két említett szabad királyi város mintáját követték. Soprontól vette át (záró-jelben az első intitulációs előfordulás éve) Csepreg (1439), Kismarton (1415), Sárvár-Sársziget (1458), Pozsonytól pedig Holics (1451) és Szokolca (1517), to-vábbá a kora újkorban Modor, Szentgyörgy, Bazin, és valószínűleg innen került át Nagyszombatba is.¹¹¹ (Kőszeg és Szombathely, valamint Modor, Szentgyörgy és Bazin esetében saját középkori kiadványaikban csak bíró szerepel.) Bár az átvétel oka részben igazgatástechnikai lehetett — a jogi értelemben anyaváros-nak, egyben fő kereskedelmi partnernek számító két szabad királyi város egyi-kének jogszokását követték — kétséges, hogy ez a mégiscsak idegen eredetű minta a „városigazgatási feladatkör nagyobb, a bíró mellett egy másik vezető személyét is megkívánó differenciáltságát tükrözheti”-e.¹¹² A polgármesteri tiszt-

¹⁰⁷ Nagybicse, 1484: České i. m. 52. Kizsucuájhely, 1479, 1516: DF 274732., 279906. Varin, 1479: České i. m. 29. Szokolca, 1517: DF 277164. Rajec, 1414: A podmanini Podmaniczky-család ok-levéltára I. Kiad. Lukinich Imre. Bp. 1937. 12. Bán, 1510: DF 247869., Majzel, 1420–33k.: DL 49054. Városkönyv: Kniha žilinská. Vydal: Václav Chaloupecký, o právu magdeburském pojednává Rudolf Rauscher. (Prameny Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 5.) Bratislava 1934. (továb-biakban: KŽ) 87., 90., 94. stb. (A német bejegyzésekben woyt, foyt alakban.)

¹⁰⁸ DF 254630., DL 39097.

¹⁰⁹ DF 218353. Örökös bíró van egy ideig Szegeden: a főbíró (principalis iudex) először 1450-ben fordul elő, egy későbbi bíró „supremus ac perpetuus iudex”-ként szerepel. 1486-ban Mátyás király megparancsolta, hogy a szegediek térjenek vissza az évenkénti tisztújításhoz. *Szűcs Jenő*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 334., Vö. Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983, 414. (Petrovics István), 433–435. (Kulcsár Péter)

¹¹⁰ *Karl Gutkas*: Das Bürgermeisteramt in den niederösterreichischen Städten während des Mittelalters. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 14. (1961) 112–113.

¹¹¹ Csepreg, 1439: DL 13362. (Adatolt 1395-től.) Kismarton, 1415: Házi I/2. 88., Sárvár, 1458: Házi I/4. 332. (Adatolt 1383-tól.) Holics, 1451: Házi I/3. 321. Szokolca, 1517: DF 277164. *Goda K.*: A soproni i. m. 61. Holicsot nem említi. A Pozsony környéki kora újkori példák: *Gárdonyi Albert*: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. Városi Szemle 25. (1939) 362. Erdélyben Nagyszében és Segesvár követte a német példát, uo. 83., 93.

¹¹² *Goda K.*: A soproni i. m. 61.

ség szélesebb elterjedésének hiánya és időben a kora újkorra való áthúzóda inkább arra utal, hogy azt — legalábbis a késő középkorban — nem a tényleges ügyintézés miatt, hanem presztízssokokból vették át.

Ha több bíró van

A bírók száma a települések túlnyomó többségében egy. Az eltérés kivételes és magyarázatot igényel. Találkozhatunk olyan esetekkel, amikor az intitulatúrában átmenetileg nem neveznek meg bírót. Szatmáron 1426-ban bíró helyett Németivel szilősi, a birtokos rács despota által kinevezett bírósági ügyhallyatát találunk Szilágyi László személyében, de ez csupán egy néhány éves időszak lehetett.¹¹³ Varinban és Zsolnán egy-egy alkalommal nem említenek bírót, valószínűleg személyi okból (nem volt jelen vagy meghalt).¹¹⁴ Olykor pedig a földesúr (király) helyi képviselője ad ki a mezővárosi tanáccsal együtt olyan ügyben oklevelet, ami földesúri megerősítést kíván, ezért szerepel a földesúr képviselője. Désen a sókamaraispán a tanáccsal együtt a vargák főterei árusítási rendjéről intézkedik.¹¹⁵ Tapolcsányban egy ítéletlevelet a tapolcsányi várnagyok adnak ki a mezővárosi esküdtekkal együtt.¹¹⁶ Mindkét eset alkalmi, hiszen más forrásokból egyértelműen igazolható a bíró tisztsége.

A több (2, kivételesen 3) bíró jelenlétének legegyszerűbb oka lehet, hogy a település több földesúr között oszlik meg, akik saját bírót állítanak. Eféle adataink főleg a 15. század második felétől vannak. Mezőtúrnak és Tiszavarsánynak csak a fele volt a Kállaiak birtokában, a másik felét előbb Parlagi György diósgyőri várnagy, majd a Derencsényi család birtokolta. Ezért a településeken 2–2 bíró van.¹¹⁷ Hasonló kettős bíróságot találunk a 16. század elején Verőcén is, amikor a két Bánffy-testvér kezén van a mezőváros, bár nem tudjuk, melyik bíró melyiküké.¹¹⁸ Talán Ajak és Egyedújfalú is ide sorolható, hiszen előbbiben a Várdai család mellett a váradi püspök is birtokolt,¹¹⁹ utóbbiban pedig az óbudai apácák mellett 1379-ben valószínűleg a Bátmonostori Töttösök.¹²⁰ Több esetben a bírót állító földesurat név szerint megnevezik. Ilyen 1448-ban a Csaholyiak által birtokolt Csenger,¹²¹ 1515-ben a Szentgyörgyiek által bírt Bazin,¹²²

¹¹³ DL 11861. 1423: csak esküdtek: ZsO X. 1048. Van bíró: 1421: ZsO VIII. 54., 1433: Károlyi II. 146.

¹¹⁴ Varin, 1485: Česká i. m. 55. Zsolna, 1421: ZsO VIII. 911.

¹¹⁵ UGDS VI. 3443. (1465)

¹¹⁶ DF 248775. (1443)

¹¹⁷ Mezőtúr, 1485: DL 56182. *Gyárfás István*: A jász-kunok története III. Szolnok 1883. 696. (hibás 1487-i kelettel), 1495: a bírókat a kocsmában becsmériik. DL 56280. 1502: a másik földesúr Derencsényi György simulcum suo iudice Budán van. DL 56336. Tiszavarsány, 1477: Iudex unus et alius vestri. DL 56035.

¹¹⁸ 1513: DF 266575., 1514: DL 33460. Másik birtokuk, Bánffyhunyad (1502): DF 245919. két bírót említ, de nincsenek nevesítve, nem eldönthető, főbíró és kisbíró is lehet.

¹¹⁹ DL 44729.

¹²⁰ DL 87516. magister Georgius necnon Michael iudex magistris Iohannis... Újfalú 1382-től az óbudai apácák szondi uradalmának tartozéka; a „magistri Iohannis” itt az egyik Bátmonostori Töttös Jánosra utalhat.

¹²¹ Zichy IX. 179.

¹²² DF 243388 ... richter zw Pösing auff graff Wollffgang tail ... richter ang graff Franczen tail.

illetve a mellette fekvő Szentgyörgy, ahol 1494-ben a három Szentgyörgyinek megfelelően három bíró van.¹²³ A zálogbirtokos is állíthatott bírót. Erre utal, hogy a Hont megyei Báton 1467-ben, amikor a birtokos Lévai Cseh családon kívül a Gúti Ország család is zálogjogon részbirtokos, két bíró van: *Paulus Pysselet et Nicolaus Sutto iudices*,¹²⁴ 1469-ben viszont ismét egy bíró szerepel: a már 1464-ben is ezt a tisztséget betöltő Gábor.¹²⁵

Az említett esetekben (talán Mezőtúrt és Tiszavarsányt leszámítva) külön bírót, de közös tanácsot feltételezhetünk. De a birtoktagolódással a teljes tanács is különválhatott. Ilyen volt Óbuda vagy Győr, ahol csak a királynéi, illetve a királyi városrészeknek az oklevéladását ismerjük, a káptalaniét nem. Hasonló figyelhető meg Garán és a Tolna megyei Keszthelyen, ahol egyértelműen megneveztek, hogy a testület melyik birtokrész tanácsa.¹²⁶ A külön városrészeknek eleve külön testületeik és külön kiadványaik is lehettek. Ilyen Felső- és Alsókőrös vagy Ótata és Újtata — kifelé alkalmanként közösen írnak¹²⁷ — vagy Galgóc esete, amikor Ógalgóc, Újgalgóc és Szentpéter 1479-ben közösen adnak ki egy oklevelet.¹²⁸

A magisztrátus településmorfológiai okokból is lehet széttagolt: maga a település lehet többmagú, részein külön bírók (utcabírók, kisbírók) vannak, ezért az oklevélben több bíró szerepel. Korai példa a jelenségre Barsé és az ebbe később beolvadó Csütörtökhely – 1376-ban egy barsi oklevélben megnevezik a csütörtökhelyi tanács tagjait is.¹²⁹ Nagyvárad esetében két városrész, Olaszi és Vadkert külön is ad ki okleveleket, egy bíróval, míg a város egésze nevében kelt oklevelekben két bíró szerepel. (Amikor csak Várad szerepel egy bíróval, akkor feltehetően Vadkertről van szó. Az esküdteket egyszer sem nevezik meg. A közös bírók és az ismert vadkerti, illetve olaszi bírók neve között nincs átfedés, de ez véletlen is lehet.)¹³⁰ Ellenpélda lehet a szintén tagolt Eger és Pécs: egyiknél sem jellemző a különkormányzat.¹³¹

Végül még egy okát találhatjuk a két bíró említésének: amikor az ügyből kifolyólag a korábbi bíró is érintett. Nagyszőlősen a korábbi adásvételek utólagos írásba foglalása miatt,¹³² Cegléden egy hatalmaskodási ügyben.¹³³

Ha sem birtoklasi, sem szerkezeti, sem településmorfológiai, sem ügyrendi magyarázat nem kínálkozik, akkor csak szervezeti okok állhatnak a háttér-

¹²³ DF 250289.

¹²⁴ DL 16461. *Bakács István*: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 52.

¹²⁵ Uo. 51–52.

¹²⁶ Gara, 1414: ZsO IV. 2383. Keszthely, 1502: DF 209433.

¹²⁷ DL 104207.

¹²⁸ DF 267889. – Talán közös önkormányzata van 1425-ben Abrudbányának és Zalatnának: ZsO XII. 800.

¹²⁹ DF 208532.

¹³⁰ Várad, DF 285820., ZsO VII. 237., DL 11757., 25189., 15662., DF 214430., DL 29297., 99829. Vadkert, 1455–86: DL 14965., 45153., DF 246773., 270636. Olaszi, 1514–5: DF 271595., DL 22672.

¹³¹ Pécsnél a településrész: 1379: de vico Owar DL 6599., 1443: de vico Sancti Thome DL 92958. Egerre I. a 162. jegyzetet.

¹³² DL 84623.

¹³³ DL 23567.

ben. A bírók száma az esküdtek számával is összefügg: az esküdtek kisbírókat adhatnak vagy más bírónak nevezett funkciót is elláthatnak (malombíró, hegybíró, bányamester, stb.), így áll elő a több bíró. Ilyenkor az esküdtek száma vagy említésük hiánya lehet árulkodó. Esküdtek nélkül jár el két bíró Hatvanban 1452-ben, illetve arrestatio ügyében Varjas faluban.¹³⁴ Pankotán pedig két esküdt társaságában említenek két bírót, miközben bő egy évvel korábban 1 bíró és 12 esküdt szerepel saját oklevelükben. A két bírót említő oklevél egy kifizetésről szóló nyugta, míg a másik jelentősebb, ingatlan-adásvételi ügy.¹³⁵ Árulkodó lehet a „iurati iudices” azaz esküdtbírók terminus használata. A kérdést az esküdtekről szóló szakaszban érintem, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a főbíró (*supremus iudex, iudex capitalis, iudex principalis*) megnevezés a biztos jele annak, hogy a mezővárosban más bírói tisztségek (vásárbíró, hegybíró, utcabírók stb.) is vannak. Máramarossziget 1548-i statútumának fentebb idézett szakaszában főbíró áll, mellette az esküdtek esküdt bírók néven szerepelnek. A főbíró-emléltések a 16. század elejétől sokasodnak meg és a kora újkori fejlődést előlegezik. 1504-ben Sátoraljaújhelyen Farkas Mihály *iudex primarius*,¹³⁶ Karánsebesen 1505-ben tanúként szerepel *nobilis Ladislaus Floka alias iudex de prefata Karansebes capitalis*, majd 1542-ben Bakóci Ferenc, 1544-ben Rakovicsai László *iudex supremus* címet visel.¹³⁷ Szalánkemén városában 1513-ban, Gyulán 1518-ban, Marosvásárhelyen 1519 szeptemberében említenek forrásaink főbírókat. A székely város 1513-as két saját kiadványában még csupán bíró szerepelt, tehát a változás ezekben az években következhetett be.¹³⁸

Az esküdtek (tanács)

A bíró döntéseit nem egyedül, hanem a tanáccsal egyetértésben hozta. A visszaéléseket volt hivatva megakadályozni, hogy mindenről a tanács meghallgatásával kellett döntenie. A szabad királyi város Kassáról szólva: „A várost e testület képviselte, illetve e testület döntött nem csupán a várost érintő ügyekben, hanem minden polgárjoggal rendelkező lakos polgári peres ügyeiben, illetve a város összes lakosának büntetőperében. A városok belső szabályait (statútum) is e testület hozta, sokat éppen a külső tanács jelenlétében. A bíró a belső tanáccsal együtt adta ki a város életét szabályozó rendeleteket támadás, tűzvész esetére. Ők adták ki a városban érvényes árszabásokat, valamint a tanács tagjai részt vettek minden jogi aktusban, amely bármilyen szinten érintette a

¹³⁴ Hatvan, 1452: DF 210711. Varjas, Szabolcs m. 1521: DF 229600.

¹³⁵ Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I. Szerk. Varjú Elemér. Bp. 1908. (továbbiakban: Bánffy I.) 467., DF 262349.

¹³⁶ DL 67367.

¹³⁷ Szörény 152., 226., 234.

¹³⁸ Szalánkemén: DL 97643. Gyula: DL 38026. 1527-ből tudjuk, hogy az esküdtek közül kilencen egyben utcabírók: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Szerk. Veress Endre. Bp. 1938 (továbbiakban: Gyulai okl.) 114. Marosvásárhely 1513, 1519: Székely oklevéltár III. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár 1890. 205–207. A fejlődés elhúzódhat: Désen a *iudex primarius* cím csak a 1570-es évektől szerepel a dési forrásokban: *Kádár József*: A vármegye községeinek részletes története. (Szolnok-Doboka vármegye monographiája III.) Dész 1900. 206.

várost vagy annak lakóit, így a polgárok közötti birtokok felosztásánál, végrendekezésnél, illetve a hagyaték összeírásánál a tanács egy-két tagja minden esetben jelen volt.¹³⁹ Mindez szerényebb keretek között a mezővárosoknál is megfigyelhető. A bíró rendszerint két esküdttel együtt intézkedett vagy azok éppen helyette jártak el, akár mint végrendeleti végrehajtók, akár mint tanúkihallgatást végző közegek, még a jelentéktelenebb településeken is.¹⁴⁰

Az esküdteket többféleképpen nevezték meg: *iurati*, *iurati consules*, *iurati seniores*, *consules*, *scabini*. Amint azt már fentebb említettem, az esküdteket részint a külső tanács választotta, részint a bíró és a hivatalban maradó vagy éppen megválasztott esküdtek maguk jelölhettek maguk mellé esküdteket.¹⁴¹

Az esküdtek tanácsbeli helyzete, életpályája, karrierje a forrásadottságok miatt csak néhány kivételes esetben tárható fel. Két jelentős mezőváros, Karánsebes és a Valkó megyei Újlak példája alapján azt mondhatjuk, hogy a városi tanács átlagosan 15–20 év alatt mindenképpen kicserélődik. Újlakon a 12 esküdt közül Fodor János az egyetlen, aki 1419 után még 1431-ben is előfordul, és két olyan esküdt van: Tót Balázs és Szentmihályi Miklós, akik 1431-ben és 1436-ban egyaránt a tanács tagjai. A többi név nem ismétlődik.¹⁴² Karánsebes esetében hat fő a tanács, de kisebbek a fennmaradt névsorok időközei is. Az 1493. októberi és 1494. májusi tanácslistában csak a bíró és két esküdt neve változott, négy esküdt változatlan. 1505 és 1528 között egyedül nemes Marosi János mutatható ki végig tanácstagként. 1505-höz képest 1515-ben a tanács fele még azonos, 1518-ban már csak feltételesen azonos két fő.¹⁴³ 1515-höz képest 1518-ban négy, 1525-ben három, 1528-ban két fő lehet azonos. 1518-hoz képest 1525-ben viszont csak ketten: Marosi János és Gerencsér Balázs azonosak, utóbbi is csak akkor, ha Nagy Balázs 1518-as esküdttel azonosítható. Viszont visszakerül a tanácsba a még 1515-ben szereplő nemes Pesti Jakab. 1528-ban Marosi és Gerencsér marad benn a tanácsban. Hozzájuk hasonlóan „örökös” tanácstag nemes Csukó Mátyás, aki 1525-től 1542-ig folyamatosan kimutatható esküdtként.¹⁴⁴ Hasonló jelenségeket Gulyás László figyelt meg Sátoraljaújhelyen és Patakon.¹⁴⁵

A 14. századi formuláskönyv, az *Ars notarialis* szerzője a városi oklevelek iratmintáit ismertető rész elején így ír: „Ennél a résznél megjegyzendő, hogy egyes városokban kizárólag egy bíró és négy vagy hat esküdt van vagy éppen még kevesebb; másokban viszont két bírót tizennégy esküdtet és törvénytől vént számlálnak elő a népen felül. Ezért a jegyzőnek írásban a többet többes számban, a kevesebbet egyes számban kell egyeztetnie, ugyanígy az üdvözlőformulánál is.”¹⁴⁶

¹³⁹ H. Németh I.: Kassa i. m. 11.

¹⁴⁰ Pl. DF 282428. (Sziscsán, 1456), Zichy X. 220–221. (Kenderes, 1462).

¹⁴¹ Buda 31.§ vége, 34.§ (322–323). Az újlaki jogkönyv az esküdtek választásának módjáról nem szól.

¹⁴² ZsO VII. 281., DL 12365., 12889.

¹⁴³ Ha Petrus Simon és Petrus Negwl azonos.

¹⁴⁴ Összesítve: Szörény 112., 115., 152., 159., 160., DL 47606. (Lakatos B.: Városi i. m. 90.), Szörény 180., 202., 204., 226.

¹⁴⁵ Gulyás L.: Önkormányzat i. m. 90–92.

¹⁴⁶ Formulae solennes styli... Ed. Martinus Georgius Kovachich. Pest 1799. 22. „Juxta quam partem est notandum, quod in aliquibus Civitatibus solummodo unus est Judex et quatuor vel sex

– Számunkra is lényeges kérdés, hogy hány főből álltak a mezővárosi tanácsok, mennyiben függhetett az esküdtlétszám a település nagyságától, jogállásától. A kiváltságlevelek — ha voltak is — nem igazítanak útba, ezért leginkább magukból a mezővárosi oklevelekből tudunk adatokat gyűjteni. Ezek alapján kijelenthető, hogy az esküdtek létszáma változhatott és időnként ingadozhatott, de nem lehetett akármennyi. Némi leegyszerűsítéssel a késő középkori Magyarországon három tanácstípust különböztethetünk meg.

A leginkább elterjedt a 12 fős tanács típusa. Némi jóakarattal ide számíthatók azok az esetek is, amikor a bíróval együtt vannak tizenketten, amikor az esküdtek egyike kisbíró (hegybíró, bányamester) vagy fordítva, a 12 fön felül van még tisztviselő. Valójában tehát 10–14 fő is szerepelhet.¹⁴⁷ A tizenkettes szám jogi szimbolikáját, bibliai és művelődéstörténeti párhuzamait most nem vizsgálva megállapítható, hogy a mezővárosi fejlődés számára mintaadó legjelentősebb városok mindegyikében jellemzően 12 fős belső tanácsokat találunk (Buda, Kassa, Pozsony).¹⁴⁸

A másik két típust tekinthetjük úgy, mint ennek a tizenkettes rendszernek az arányos származék-részegységeit: felezett (6 fő) illetve harmadolt (4 fő) létszámmal. (A kevés adat ellenére kora újkori párhuzamok alapján lehetséges negyedelt — három esküdtből álló — illetve esetleg egy kétharmadolt, 8 fős típust is feltételezni, de a negyedelt létszámra csak olyan egyedi adataink vannak, amelyekre egyelőre nincs kontrollforrás.) A teljes vizsgált forrásanyag alapján egyelőre kizárólag a 12–6–4 fős tanácslétszámok esetében adják meg az esküdtek létszámát nem csak név szerinti felsorolással, hanem számmal (quatuor iurati, sex iurati, duodecim iurati)¹⁴⁹ ami igazolhatja, hogy ez a három típus lehetett a leginkább szokásos.

Az ettől eltérő létszám magyarázatot igényel. Ha szervezeti változás következik be, a város fejlődése, gyarapodása megkívánja és a jogi környezet is lehetővé teszi, az esküdtek száma emelkedhet, de csökkenni — már csak presztízsszokok miatt is — nem csökkenhet. Példa lehet az emelkedésre Visegrád: 8 fő (1356) —> 12 (6+6, 1360), Korpona: 4 fő (1316) —> 12 (1370), Újlak: 8 fő (1362) —> 12 (1419), Késmárk: 4 fő (1348) —> 12 (1453).¹⁵⁰ De könnyen elképzelhető, hogy ezekben a jelentős mezővárosokban is eleve 12 fős tanácsok voltak. Ha csökkenés van, azaz ha a „szabályosnál” kevesebb esküdt szerepel, annak különféle okai lehetnek.

1. Az írnok figyelmetlenségéből kihagyott (egy vagy két) nevet.¹⁵¹

Jurati, vel forte pauciores, in aliquibus vero duo Judices et quatuordecim Jurati et Seniores Justitarii super plebem praeficiuntur, propter quod Notarius sensum suum in scribendo ad plures in plurali, ad pauciores in singulari debeat applicari, et hoc in Salutatione.”

¹⁴⁷ A vizsgált anyagban 12 főnél nagyobb tanács nem fordult elő, egyetlen alkalommal Korponán említenek 13 főt: DF 274687.

¹⁴⁸ H. Németh I.: Kassa i. m.

¹⁴⁹ 4 fő: Házi I/4. 229. Szakony; Házi I/5. 269. Bánfalva; DL 56284. Mezőtúr; 6 fő: ZsO IV. 1925. Komárom; 12 fő: l. alább.

¹⁵⁰ Visegrád, 1356: *Mészáros Orsolya*: A késő középkori Visegrád története és helyrajza. Visegrád 2009. 120., 1360: Bánffy I. 230. Korpona, 1316: DL 1865. 1370: DF 274687. Újlak, 1362: DL 5124., 1419: ZsO VII. 281. Késmárk, 1348: DF 288969. („seniores”), 1451: DL 28988.

¹⁵¹ Lakatos B.: Városi i. m. 90. (Karánsebes, 1525)

2. Az írnok nem sorolta fel a teljes tanácsot, hanem *et ceteri*-vel zárta le a felsorolást. Ennek egy változata, amikor többé-kevésbé törekedtek arra, hogy a jelenlévő esküdteket sorolják fel, és ha valamelyikük egyáltalán nem működött közre, kihagyhatták a névsorból. A nem örökérvényű tanúsítványoknál, nyugtáknál nem is kellett mindenkit felsorolni. Tanulságos Lelesz mezőváros négy oklevele az 1444–1451 közötti, illetve az 1470–1500 közötti időszakból. Mind a négyben más esküdtlétszám szerepel. (1444: 8 fő, 1445: 4, 1451: 12, 1470–1500 körül ismét 2 fő; az első adósságügy, a második és harmadik ingatlan-átruházás, a negyedik arrestatio ügyében Bártfához írt levél.) Érdekes helyi gyakorlatot alkalmaztak a Zemplén megyei Nagymihályon a 16. század elején: a fennmaradt két oklevél mindegyikében számmal megadták ugyan, hogy a tanács 12 esküdtből áll, de csak 11-et, illetve 3-at soroltak fel.¹⁵²

3. Az esküdt érintett lehetett az oklevélbe foglalt ügyben (például vevőként), ekkor kihagyhatták a felsorolásból.¹⁵³

4. Az illető év közben meghalt vagy tisztsége más módon megüresedett (Trencsén 1476-os statútuma szerint az esküdteket helytelen magaviseletük miatt lemondathatták).¹⁵⁴

A következtetések előrebocsátása után tekintsük át az adatokat az esküdtek létszáma szerint emelkedő sorrendben.

2–3 esküdt. Ez a minimális létszámot jelenti. (A Tripartitumban is az áll, hogy a bíró vagy két esküdt intézkedhet.)¹⁵⁵ A Sáros megyei Lucska esetében (2 esküdt), illetve a Pilis megyei Torbágy, a Moson megyei Levél vagy a Pozsony megyei Alsódiós falvak esetében (3 esküdt) nem is feltételezhetünk nagyobb tanácsot.¹⁵⁶ Ennyi esküdt szerepelhet kisebb jelentőségű ügyekben olyan helyeken is, ahol bizonyosan nagyobb volt a tanács létszáma. A Külső-Szolnok megyei Kenderesről két esküdt saját pecsétjeikkel megerősített levelet ír Telegdi Miklóshoz az általa fogvatartott két személy ügyében: a kérésére tartott kihallgatás alapján a vádlottak ártatlanok. Bíró a levélben nem szerepel.¹⁵⁷ Ugyanígy saját pecsétjükkel pecsételtek meg egy nyugtát a pozsegavári esküdtek a bíróval 1518-ban.¹⁵⁸ Nagyenyedről 1467-ben egy erkölcsrendészeti eljárásról számoltak be az erdélyi alvajdáknak.¹⁵⁹ A Pozsony megyei Cseklészen és a Nyitra megyei Galgócon kiállított származási tanúsítványokban két esküdt szerepel, utóbbi esetben a bírót nem említették.¹⁶⁰

Sajátos, regionálisnak tűnő gyakorlat tanúi lehetünk Északkelet-Magyarországon. Fontos ingatlan-adásvételi ügyekben is csupán két-három esküdtet említenek. Legismertebb jó forrásadottságai miatt Miskolc gyakorlata, itt min-

¹⁵² Lelesz: DF 234276., 234278., 222451., 216368.; Nagymihály, 1506: DL 86048., 1514: DL 86078.

¹⁵³ Ellenpélda: *Gulyás L.*: Önkormányzat i. m. 145.

¹⁵⁴ Corp. stat. IV/2, 34–36.

¹⁵⁵ Trip. P. III. tit. XII. – Vö. *Lakatos B.*: Ingatlanforgalmi i. m. 140.

¹⁵⁶ DF 215374., 281917., 238361., 279871.

¹⁵⁷ Zichy X. 220–221.

¹⁵⁸ DF 285331.

¹⁵⁹ DL 39232.

¹⁶⁰ DF 243232; DL 39413. (iurati megjelölés nélkül)

den esetben csak két esküdt szerepel.¹⁶¹ Erre párhuzamot kínálhat Eger esete, itt a fennmaradt kisebb számú adásvételi oklevélnél három (két esetben négy) esküdt szerepel. Két esküdt fordul elő továbbá Tarcalon, Újhelyen 1349–1435 között, és egy alkalommal Varannón; három esküdtet említenek 1444-ben végrendeleti ügyben Telkibányán, továbbá Szántón 1522-ben és időnként Újhelyen a 15. század második felében (1457, 1473, 1475, 1505–1513).¹⁶² Úgy sejtjük, hogy mindez vagy egy 14. századi országos gyakorlat maradványa lehet — Barson 1349-ben fürdőadásvételnél, Kaproncán 1308-ban telepítési engedélynél szerepel három esküdt —, vagy arról van szó, hogy az oklevélben megnevezett két vagy három esküdt lehetett az ügylet referátora az írásba foglalásnál.¹⁶³ (Beregszász két esküdtet feltüntető relatiós jegyzetei jelentik a térségben, az erdélyi Kolozs mezőváros két 1472-es adásvételi oklevelében megnevezett 3–3 esküdt pedig a távolabbi párhuzamot.)¹⁶⁴ A településhierarchia csúcsán, az első és másodrendű városok esetében — a vizsgált anyagban Egert leszámítva — csak háromnál több esküdt lehet.

4 esküdt. A Magyar Királyság teljes területén a vizsgált időszak nagy részében és mindegyik hierarchikus szinten megfigyelhetünk ekkora tanácsokat. Egy részüknél korai adatból ismert, másoknál inkább az lehet a benyomásunk, hogy a lélekszám emelkedését, az urbanizációs folyamatot egyszerűen nem követte a testület létszámának bővülése. Óbudán 1375–1521 között az összes oklevélben kizárólag négy esküdtet említenek. (De mivel ezek csak a királynéi városrészi kiadványai, lehet, hogy eleve ezért kisebb a létszám.) Hasonló a helyzet Máramarossziget esetében, itt a négyes létszám a kora újkorban is megmaradt. Máshol létszám-bővülést gyaníthatunk (Késmárk, Korpona, Németlipcse, Körösbánya). A négyes tanács falvak esetében is kézenfekvő létszám lehet; adatokat főleg a Dunántúlról (Bánfalva, Szakony, Szász), illetve a Szepességből (Grenic, Illésfalva) ismernek.¹⁶⁵

¹⁶¹ Tóth P.: Városigazgatás i. m. 368–373. Az okleveleket l. Tóth Péter: „Nos iudex et iurati, ceterique cives oppidi Miskolcz...” Miskolc mezőváros által a középkorban kiadott oklevelek. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Phil. 17. (2012) 1. sz., 103–123.

¹⁶² Eger: DL 43036., DF 209988., 209956., 263157. Tarcalon: DL 99498. Sátoraljaujhely, 2 esküdt: 1349: DL 4026., 1435: DL 12793., uo. 3 esküdt: DL 14453., 17524., 17750., 35797., DF 217307. (itt eml. ceteri cives et assessores). Varannó (Bártfának): DF 213556. Telkibánya: DL 13819. Abaujszántó: DF 283258.

¹⁶³ Bars: DF 208856. Kapronca: DL 40360. (átírás)

¹⁶⁴ A beregszászi rendszerről más helyütt kívánok beszámolni, az első ilyen oklevél: ZsO XII. 83. Kolozs: DF 277575–6.

¹⁶⁵ Bánfalva, 1467: Házi I/5. 269. Dobronya, 1500: DF 267098. Eger adatait l. feljebb. Gölnic, 1472: DL 34977. és a városkönyvben (DF 267885.) passim. Grenic (Szepesvéghely) 1518: DL 23002. Gyulafehérvár 1489–90: DL 29326., 30476. Illésfalva 1467: Igló kir. korona és bányaváros levéltára. Szerk. Illés János. Bp. 1899. (továbbiakban: Igló) 30–31. = DF 280844. Izdenc, 1492: DL 19791. Késmárk: l. 150. j. Korpona, 1316: Anjou-kori oklevéltár IV. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged 1996. 96. (244. sz.) Körösbánya, 1524: DF 260225. Liszka (Olasz-) összes (13) oklevele, 1474–1509: DF 214648., 269671., 265246., 264495., 258868., DL 18007., 31964. DF 214916. 272257., 264536., 264539., DL 31995., DF 264546., DL 63870., DF 264565. Mezőtúr, 1496: DL 56284. Miskolc, 1376: Tóth P.: Miskolc i. m. 104. Németlipcse, 1436: DF 271912. Óbuda, 1375: DL 6268. uo. 1521: DL 23596. Podolin, 1415: ZsO V. 6. Szakony, 1457: Házi I/4. 229. Szászvár 1458/88: DF 278587. Sziget, 1461: Mihályi J.: Máramarosi i. m. 434–435. (töredék; vö. a 37. j. i. statútummal!) Varannó, 1410: DL 9630. Zólyom, 1395: ZsO I. 3871.

5 esküdt. Ezek az esetek mindig magyarázhatók azzal, hogy a bíróval együtt megvan a hat fő vagy az oklevélből valamilyen okból kimaradt egy név.¹⁶⁶

6 esküdt. Az ország teljes területén 13 esetben találtam ekkora tanácsot. Ez nem sok, de az adatok egyértelműek. Funkcionális értelemben vett falu már nem fordul elő ebben a csoportban, a mezővárosok derékhada (6–3. hierarchikus szint) sorolható ide. A csoport élén Debrecen és Karánsebes áll, két feltörekvő, dinamikusan fejlődő mezőváros. Nem fordul elő nyugat-felvidéki és gömör-szepesi település, tehát a magdeburgi jogból származtatható korponai, selmeci, szepesi jogcsaládok feltételezhetően nem éltek ezzel a magisztrátusi rendszerrel. Nincs nyugat-dunántúli település sem.¹⁶⁷

7 esküdt. A vizsgált anyagban előforduló mindössze három adat egyike sem egyértelmű. Eleve kizárható Korpona (1431-es adat), mert a tanács 12 fős. Prázsmárnál az oklevél írója *et ceteri*-formulával zárja az esküdtek felsorolását, Sajószentpéter szőlőskert zálogosításáról valló 1458-as kiadványában pedig a névsor javított, így nem egyértelmű, hogy hat vagy hét nevet kell-e számolnunk.¹⁶⁸

8 esküdt. Bár imént feltételeztem „kétharmadolt” tanácslétszámot, csak két felső-magyarországi bányaváros, Gölnic és Szomolnok esetében gyanakodhatunk a városkönyvi bejegyzések alapján arra, hogy ennek a létszámnak ott volt jelentősége. A többi esetben tudjuk, hogy a tanács már akkor vagy később 12 fős (Újlak, Lelesz). Abaujszántón később a 8 helyett 9 fő fordul elő, de ez a hegyljai település inkább kivételnek mondható.¹⁶⁹

9 esküdt. A mindössze 6 településnél előforduló létszámnak egyike sem takar feltehetően teljes tanácslétszámot. Zsolnáról és Aszaló faluról tudjuk, hogy 12 fős tanácsúak, Terebesen a három bíróval (egyikük malombíró lehet) kiadódik az összesen 12 fő, tehát ez a mezőváros is kizárható. Marad három abauji település: Jászó, Szántó és Hejce. Jászóról és Hejcéről egyetlen adatunk van, biztosan nem mondhatunk. Abaujszántó öt kiadványa a többi hegyljai településhez hasonlóan elég változatos intitulációval rendelkezik, valószínűsíthetően itt is nagyobb volt az esküdtlétszám.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Budafelhévíz, 1529: *Bárfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp. 1938. 374. Bodrogkeresztúr, 1466: DL 16394. (újkori más.) Cseszte, 1467: DL 16457. Jákóhodos, Bihar m., 1505: DL 82229. Késmárk, 1301: DF 281692. Lelesz, 1445: DF 234278. Pásztó, 1417: *Békefi Remig*: A pásztói apátság története 1190–1702. Bp. 1898. 296. (iudices et iurati), Telkibánya, 1428: DL 11976.

¹⁶⁷ Abrudbánya, 1490: DF 277608. Debrecen, 1529: MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Mohács utáni okl. 3., kiad. *Herpay Gábor*: A debreceni református Ispótlály története 1529–1929. Debrecen 1929. mell. 22–23. Erdőd, 1403: ZsO II. 2880. Karánsebes, 1456: *Lakatos B.*: Városi i. m. 89., uo. 1544: Szörény 233. Komárom, 1414: ZsO IV. 1925. Offenbánya 1486: DL 37066. (eml. korábbi hatalmaskodáskor, tisztség nélkül), Szalárd, 1387: ZsO I. 126. Szék, 1516: DL 29629. Szentersébet, 1380: DL 6674. Telkibánya, 1428: DL 11976. Varannó, 1515, 1525: DF 270965. és DL 47636.

¹⁶⁸ Korpona: DF 283563. Prázsmár: DF 247083. Sajószentpéter: DF 268557.

¹⁶⁹ Gölnic 1431: DF 258633. Szomolnok, 1449: Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 83. 2. j. (DL 14217.) – Újlak, 1362: DL 5124. Lelesz, 1444: DF 234276. Szántó, 1485: DF 215140.

¹⁷⁰ Zsolna, 1421: ZsO VIII. 911. Aszaló, 1524: DL 23541. Terebes, 1495: DL 19041. Hejce, 1519: DF 217817. Jászó, 1416: ZsO V. 2532. Szántó összes (5) okl., 1438–1522: DL 65049., DF 215139., 215140., 271582., 283257.

10–11 esküdt. Ez már a 12 fős rendszer „előszobája”. Németlipcsén egy alkalommal a 12 helyett 10 főt említenek. Nyitrán a hegybíróval és a bíróval együtt megvan a 12 fő, ugyanitt máskor 11 fő szerepel. Nyitrán kívül még 6 településen találkozunk 11 esküdttel, és minden esetben megállapítható, hogy vagy kimaradt valaki, vagy a bíróval együtt válik teljessé a testület.¹⁷¹

12 esküdt. Saját kiadványai alapján jelenleg 35 település kimutatható tanácslelészámára ekkora. Legkorábbi adatunk 1330-ból, Beregszászról való. Itt a létszám a középkor végéig állandó. Funkcionális szempontból a csoportban éppúgy szerepelnek régen jelentősebb, majd stagnáló mezővárosok (Szalánkemén, Visegrád, Vári, Körmend, Békés) mint a mezővárosiasodottságot a 15. század végére elérő települések (Szalatnok, Tapolcsány, Somlóvásárhely). A derékhatad a 4. és 3. hierarchikus szint települései (közepes és jelentős mezővárosok) alkotják, 26 település. A másodrendű városnak számító Dést és Gyórt idevéve tehát a vizsgált anyagban 80% az arány a városias települések javára.¹⁷²

A fenti megfigyelések fényében zavarba ejtők a Hegyalja egyes települései. Ezeknél rövid időn belül is számottevően ingadozik az esküdtek létszáma, miközben hol említenek bírót, hol nem, hol egyet, hol többet. Sátoraljaujhely és Sárospatak esetében már a 14. század elejétől nyomon tudjuk követni az oklevelekben a tanács felsorolását, míg Olaszliszván és Tállyán a 15. század végétől. A fennmaradt oklevelek túlnyomó része szőlőskert adásvételéről szól, tehát még csak azt sem mondhatjuk, hogy az intitulatúra-változások szorosan kötődnének az ügýtípusokhoz. Időrendbe szedve:¹⁷³

¹⁷¹ 10 fő: Németlipcse, 1435: DF 271806. Nyitra, 1461, 1475: DL 98100., DF 250361. Biccse, 1484: České i. m. 52. (DL 45991.) Kovászi, 1500: DL 32532. Losonc, 1499, 1502: DF 275758., DL 73020. – 11 fő: Németlipcse, 1508: DL 46839. Nyitra, 1479: Botka Tivadar: Nyitrai emlékek. Századok 7. (1873) 644–645. Szávaszentdemeter, 1388: DL 7430. Zsolna, 1459: DF 260368.

¹⁷² Békés, 1457, 1467: DL 74646., 45246. Dész, 1497, 1526: DF 234745., DF 253409. Győr, 1348, 1391: *Horváth Richárd*: Győr város hatóságának középkori oklevelei. Győri Tanulmányok 28. (2006) 15–16., 19–20. Gyula, 1480, 1527: Zichy XI. 270–271., Gyulai oklt. 96. Kapronca, 1509: DF 275114. Késmárk, 1451, 1470: DL 28988., DF 281762. Korpona, 1370: DF 274687. Körmend, 1381–1399 k.: *Bándi Zs.*: Körmend 55. j. i. m. 127. Kőszeg, 1421: ZsO VIII. 121. Lelesz, 1451: DF 222451. Lippa, 1514, 1525: DL 38454., 38467. Losonc, 1494, 1503: DF 275753., DL 73017. Nagymihály, 1506, 1514: DL 86048., 86078. Nagyszőlős, 1515: DL 84623. Nyitra, 1479: l. előző j. Pankota, 1395: DF 262349. Pápa, 1529: Memoriae 80. j. i. m. 60. Somlóvásárhely, 1521: *Solymosi László*: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk. Hermann István. Pápa 1996. 52. és 1524: DF 282800. Szalánkemén, 1523: DL 97643. Szalatnok, 1438, 1494: DL 67801., 67861., 67865. Szatmár, 1417: ZsO VI. 726.; uo. 1525 (magyar ford., 1640): *R. R.* (közl.): A szatmári szabómesterek czéhszabályzata 1525 évből. Történelmi Tár 1908, 79. Szentmárton (Alsok, Pannonhalma), 1497: DF 263546. Szikszó, 1408: A Perényi család levéltára. Kiad. Tringli István. (A MOL kiadványai II-44.) Bp. 2008. 307.; uo. 1484: DF 215070. Szombathely 1342: Urkundenbuch des Burgenlandes IV. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien stb. 1985. 331.; uo. 1481: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye I. Középkori oklevelek (1236–1526). Összeáll. Sümeghy Dezső. Sopron 1928. (továbbiakban: Sopron vm. okl.) 138. Szond, 1414, 1417: ZsO V. 1314., VI. 36. Tapolcsány, 1443: DF 248775. Tata, 1465, 1490: DL 59532., 19678. Torda, 1424, 1444: ZsO XI. 1518., DL 62829. Újlak, 1419, 1478: ZsO VII. 281., Zichy X. 452.; városkönyv, 1525: Újlak I.50. (115). Vári, 1380–96 k.: DF 284788. Vasvár, 1362, 1455: DL 91578., 93173. Visegrád, 1356: *Mészáros O.*: Visegrád i. m. 120.; 1360: Bánffy I. 230. = *Mészáros O.*: Visegrád i. m. 124., 1383; uo. 140.; 1415: uo. 150. (ZsO V 826.). Zsolna, városkönyv (DF 266966.) fol. 3v: K 90.

¹⁷³ Az egyes tételeknél a kezdő és záródarab jelzetét adom meg, Liszka adatait l. 165. j. Tállya, 1481–7: DF 215141., 215343. 1498–1506: DF 269688., 269883., 269936. 1508: DF 269939. 1520: DF

	Liszka
1474:	1 officialis, 4 iurati cives
1475–1479:	2 officialis, 4 iurati cives, 20 electi homines (1477-től)
1481:	iurati iudices, 20 electi homines
1483–1509:	1 iudex, 4 iurati cives, 20 electi homines
	Tállya
1481–1487:	2 iudex, ceteri hospites
1498–1506:	1 iudex, iurati, 15 ceteri cives
1508:	2 iurati iudices, 5 [cives], ceteri hospites
1520:	1 iudex iuratus, cives
1521:	2 iurati iudices, 13 ceteri cives
1522–1524:	1 iudex, iurati, ceteri cives
	Patak
1303–1305:	1 villicus, iurati
1315–1334:	2 iudices, 4 iurati (seniores), universi hospites / universitas hospitum
1334–1338:	1 iudex, (6) iurati (seniores), universitas hospitum
1339–1345:	2 iudices, 1 iuratus (1342–1345), seniores, universitas hospitum
1346:	1 iudex, 2 iurati, seniores, universitas hospitum
1348:	2 iudices, senatores, universitas hospitum
1350:	1 iudex
1351:	2 iudices, seniores, universitas hospitum
1354–1358:	1 iudex, 2–4 iurati (scabini), ceteri cives et hospites
1359–1360:	2 iudex, 2 iurati / seniores, ceteri cives / tota communitas
1360:	1 iudex, iurati cives, universi hospites
1360:	2 iudex, 2 iurati, ceteri cives et hospites
1361–1366:	1 iudex, 4 (iurati), ceteri cives
1407–1421:	1 iudex (pretor), 4 iurati (scabini), ceteri cives ac seniores, universitas hospitum
1491–1508:	1 iudex, 4 iurati cives (iurati iudices), universitas hospitum
	Újhely
1349–1435:	1 iudex, 2 iurati, universitas civium/ ceteri cives et hospites
1449–1465:	6 iudices iurati, ceteri cives et hospites
1473–1475:	1 iudex, 3–4 iurati, universi cives
1477–1481:	5 iudices iurati, ceteri cives
1504–1521:	1 iudex, 3–4 iurati, ceteri cives

*1. táblázat. Liszka, Tállya, Sárospatak és Sátorajújhely
intitulatúra-változásai*

Liszka külön esetnek tekinthető, mivel itt 1479-ig tisztartó irányítja a helyi közösséget. (Igaz, Gulyás László révén tudjuk, hogy ezek a tisztartók

zömmel helybéli mezővárosi polgárok.) Tállya és Patak esetében megfigyelhető, hogy az 1 iudex – 2 iurati iudices váltakozik, eközben az esküdtek száma is ingadozik. Újhely pedig egészen sajátos rendszert mutat az 5, illetve 6 esküdtbíró hosszabb-rövidebb szerepeltetésével. A terminológia is időnként sajátos: egy 1383-as újhelyi oklevél a bírót *pretor sive iudex*-formában adja meg, Patakon pedig a *scabini* megnevezésre van több példánk még a 15. század elejéről is.¹⁷⁴ Bár Gulyás László úgy vélekedett, hogy ezek a titulaturában megfigyelhető változások tényleges szervezeti változásokat takarnak, amit — legalábbis Újhely esetében — a birtokosváltozásokkal kapcsolt össze, magam úgy vélem, hogy ez nem valószínű. A segítséget a *iurati iudices* (esküdtbírók) cím alkalmazásának a megfigyelése jelentheti.

Esküdtbírák nemcsak a Hegyalján fordulnak elő. Az alsó-szlavóniai Dubicán 1388-ban a villicus mellett iudices iurati szerepelnek. Kaproncán 1376–1424 között három alkalommal a bíró mellett az esküdteket ugyanígy nevezik meg. Leleszen 1444-ben és 1445-ben a bíró mellett is ezek fordulnak elő, míg 1451-ben 2 bíró és iurati megnevezés áll. Gyulán 1518-ban szerepelnek az esküdtbírók, míg ezzel párhuzamosan a 16. században egyre elterjedtebb lesz, hogy a bírót főbírónak kezdik hívni.¹⁷⁵ Mint láttuk, Máramarossziget 1548-as statútumaiban az esküdt bíró egyszerűen az esküdt szinonimája. Hasonló folyamat ez, mint amikor egy régi elnevezés vagy szokványossá vált cím devalválódik. A régi intézmény folytatói tekintélyük növelésére új nevet vesznek fel, a régit pedig átadják az alattuk lévőeknek. Így lesz bíró az esküdtből, aki amúgy is részt vesz a bíraskodásban.

A Hegyalja fenti néhány településén talán a modernnek és az archaikusnak valamiféle találkozásáról lehetett szó. Az, hogy a bíró tisztségét időnként külön megnevezik, időnként meg csupán úgy van feltüntetve, mint az esküdtek egyike, helyi sajátosság, de nem jelenthet szervezeti változást. Valójában arról lehetett szó, hogy mindvégig egy bíró volt, de egyszer együtt emlegették külön részletezés nélkül a hegybíróval (ilyennel ugyanis a hegyaljai mezővárosok intulációiban sehol nem találkozunk) — ilyenkor áll előttünk két bíró (Patak, Tállya),¹⁷⁶ — máskor viszont valamiért a belső tanács kollektivitását kívánták hangsúlyozni (Újhely).

217915. 1521: DF 217941. 1522–4: DF 283257., 215141. Patak, 1303–5: DL 57232., 57233. 1315–34: Zichy I. 149., 419. 1334–8: Zichy I. 439., 547. 1339–45: Zichy I. 564., II. 144. 1346: DL 51371. 1348: Zichy II. 312. 1350 (a bíró személye a következő éviével egyező, de iudex domini plebani, tehát delegált bíró, így vlsz. nem városi kiadvány, ezért szükséges az átírása is): Zichy II. 444. 1351: uo., 1354–8: Zichy II. 549., III. 137. 1359–60: DL 47939., 51842., DF 219478. 1360: DF 219478. 1360: Zichy III. 172. 1361–66: DL 51936., DF 219563. 1407–21: ZsO II. 5512., DF 221294. 1491–1508: DL 19715., DF 229328. Újhely, 1349–1435: DL 4026., 12793. 1449–65: DL 14317., 16163. 1473–5: DL 17524., 17750. 1477–81: DL 18005., 18590. 1504–21: DL 67367., DF 217937.

¹⁷⁴ Gulyás L.: Önkormányzat i. m. 77–86.

¹⁷⁵ Az adatokat l. fentebb; vö. Miskolcra: Tóth P.: Városigazgatás i. m. 365–366.

¹⁷⁶ Tállyán 1549-ben is 2 bíró (iudex et collega), iurati et cohospites – *Ladányi Erzsébet*: Középkori elemek továbbélése a XVI–XVII. századi hegyaljai oklevéladásban. In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1. Szerk. Kállay István. (Magyar Herold 1.) Bp. 1984. 233–234.

A külső tanács (Gemeinde, választott község)

A külső tanács vagy választott község (*electa communitas, Gemeinde*) azaz a polgárok rendi értelemben vett „elektorai” éltek a magisztrátus választásának jogával. Ezenkívül a választással egy időben elszámoltathatták a bírót vagy a belső tanácsot.¹⁷⁷ „A külső tanács jelenlétére (...) a város politikai stabilitása miatt minden jelentős és a város életében kiemelkedően fontos eseménynél szükség volt, hiszen a belső tanács által meghatározott vezetési irányvonalat csak így lehetett elfogadtatni.”¹⁷⁸ A külső tanács tehát olyan helyzetekben került elő, amikor a várost érintő, különösen jelentős ügyről volt szó. 1458-ban egy debreceni céhlevél szövegében említik a külső tanáccsal való egyeztetést.¹⁷⁹ 1467-ben Nagyenyeden az alvadják által parancsba adott erkölcsrendészeti ügyben a jelentésben a városvezetés hangsúlyozza is, hogy összehívták a jelentősebb polgárokat, hogy az ügy megoldását megvitassák.¹⁸⁰ Hasonlóan kínos ügy volt 1497-ben, amikor egy dési ötvös megszökött az ágostonosok által neki adott ezüsttel, ezért Dész a teljes külső és belső tanács nevében írt a tolvajt rejtgető Selmechányának.¹⁸¹ A Nyitra megyei Handlován 1523-ban a közösség új örökös bírót választott és számára kötelezvényt adtak ki, hogy mindenben meg fogják védelmezni.¹⁸² Karánsebesen 1544. szeptember 20-án a mezőváros teljes polgársága, azaz a hattagú városi tanács és a külső tanács hűséget fogadott Rakovici László főbíróknak, hogy kitartanak mellette Petrovics Péter temesi ispán esetleges támadása esetén.¹⁸³

A külső tanács szervezetére csak szórványos adataink vannak, ezért inkább csak a létüket tudjuk bizonyos településeken regisztrálni, közelebbit csak néhány esetben mondhatunk. Adataink csupán az északi-északkeleti országrészekből vannak. A Dunántúlon és Szlavóniában saját mezővárosi oklevélben vagy levélben külső tanács említése nem fordul elő. Falvakban nagy valószínűséggel nincs külső tanács, mert az említések csak a 6. hierarchikus szinttől (átlagos mezőváros vagy mezőváros jellegű falu) felfelé fordulnak elő (a soltészfalu Handlova kivételesnek tekinthető). Számukban ugyanolyan szabályosság feltételezhető, mint a belső tanács esetében. A létszám 10, 12, 25 és ezek többszörösei (20, 24, 50, 100) lehetnek.¹⁸⁴

¹⁷⁷ A külső tanácsra: *Tirnitz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. Bónis György, Degré Alajos. Bp. 1971. 79–83. Az elszámoltatásra: ZsO VI. 726. (Szatmár, 1417)

¹⁷⁸ *H. Németh I.*: Kassa i. m. 12.

¹⁷⁹ DL 47031. *gratum prebentes consensum unacum universis concivibus et senioribus huius civitatis habitis superinde consilio diligenti et matura deliberacione decrevimus.* Vö. DF 278869. (szintén debreceni céhlevél).

¹⁸⁰ DL 39232. *potioribus opidi nostri convocatis inito superinde consilio diutiusque tractato matura cum deliberacione recognoscimus.*

¹⁸¹ DF 234745.

¹⁸² DF 254630., DL 39097.

¹⁸³ *Lakatos B.*: Városi i. m. 78–80.

¹⁸⁴ De pl. *H. Németh I.*: Kassa i. m. 11., a kora újkorban 60 fő. Debreceni jkv. 3. 110.: 12 esküdt, 66 szenátor. A tárnoki jogban 100 fő szerepel: (centum persone idonee, hundert tüchtige persohnen) Újlak I.1. (319), I.40. (112).

ÖNKORMÁNYZATI TESTÜLETEK MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN 521

adat	név (hierarch. szint)	forma	fajta	szám	megjegyzés
1349	Újhely (4)	szám	seniores	12	később nem eml.
1417	Szatmár (4)	név	(nincs megnevezve)	25	
1434	Tarcal (6)	eml.	universi consules		
1450	Kisselyk (6)	eml.	iurati consules		
1456	Técső (6)	név	electi seniores	12	4 iudices
1457	M.s Sziget (5)	szám	senes	12	
1458	Debrecen (3)		seniores		
1461, 1494	Miskolc (3)	eml.	consules		a többi oklevélben nem eml.
1468	Várad (1)	eml.	consules		
1472–1526	Szikszó (3)	szám	consules	12	1414: már eml. consules ceteri
1477–1489	Liszka (6)	szám	electi homines	20	1474: providi viri 7 fő
1480	Huszt (4)	szám	senes	24	
1489–1525	Varannó (4)		consules, totus consulatus		iurati külön eml.
1485	Szántó (5)	név	ceteri cives	18	1522: csak 2 fő (tanúk?)
1490	Abrudbánya (6)	név	(felsorolás)	25	
1494	Telkibánya (5)	eml.	ceteri incole seu consules		
1497	Dés (2)	szám	consules	50	1487–1526: consules eml.
1498, 1505, 1521	Tállya (6)	név	ceteri cives	15	1521: 13 fő.
1502	Losonc (6)	eml.	ceteri consules		a többi oklevélben nem eml.
1508	Nagysink (6)	eml.	consules		eml. előtte iurati
1515	Nagyszőlős (4)	szám	senes	24	
1518	Gyula (3)	eml.	consules		
1522	Kurima (6)		consules		
1523	Handlova (7)	név	consules	12	
1544	Karánsebes (3)	név	consules	49	1525: consules eml.

2. táblázat. Ismert külső tanácsra vonatkozó adatok 1526 előtt¹⁸⁵

¹⁸⁵ Karánsebes, 1544: Szörény 233. Liszka adatait l. 165. j. Szántó, 1485: DF 215139. Szikszó, 1472, 1526: DF 270458., 218421. Tállya, 1498, 1505, 1521: DF 269688., 269883., 217941. Sátoralja-újhely, 1349: DL 4026. Abrudbánya, 1490: DF 277608. Dés, 1497: DF 234745. Handlova (Nyitrabánya), 1523: DF 254630. Huszt, 1480: DF 285466. Szatmár, 1417: ZsO VI. 726. Máramarosziget, 1457: DF 247904. Nagyszőlős, 1515: DL 84623. Técső, 1456: DF 247901. Gyula, 1518: Gyulai oklt. 72. (aláírásban). Nagyvárad, 1468: DF 214430. Kisselyk, 1425–50k.: UGDS IV. 1964. Nagysenk, 1508: DF 245975. Losonc, 1502: DL 73020. Miskolc, 1461, 1494: *Tóth P.*: Miskolc i. m. 108. 116. Tarcal, 1434: DL 99498. Telkibánya, 1494: DF 271490. Varannó, 1489, 1525: DF 215495., DL 47636. Kurima, 1522: DF 218056. – A táblázatban: eml. = említés.

Máramarosban (Huszt, Sziget, Técső) és Nagyszőlősen a 12 és 24 fős rendszer figyelhető meg, itt mindenütt *senes*, *seniores* (vének) néven nevezik. Az 1548-ból ismert szigeti statútumban 24-es tanácsról írnak.¹⁸⁶ Tehát az 1457-ben említett vének azonosak lehetnek a 24-es tanáccsal, igaz, számuk száz év elteltével már a kétszerese. Hegyalján a belső tanácshoz hasonlóan a külső tanácsok is változatosak. Liskán, Szántón a 20-as, Szikszón, Újhelyen a 12-es, Tállyán 15-ös (máskor 13-as) létszám figyelhető meg, és az elnevezés sem egységes. Az erdélyi országrészben és környékén (Karánsebes, Dés, Abrud) a 25–50-es rendszer élhetett, és a külső tanácsosok neve: *consules*. Dés különleges eset, mert az 50 konzulon kívül 1497-ben 100 választott vén (*electi seniores*) is van.¹⁸⁷ Zsolnán pedig azért érdekes a helyzet, mert a konzulokat a városkönyvben időnként az esküdtek (*scabini*) előtt említik (1379, 1430, 1459).¹⁸⁸ Más helyeken csupán a külső tanács meglétét tudjuk regisztrálni, de létszámát nem ismerjük.

„Sokféle bírák”

Különböző feladatok ellátására a tanácstagok vagy a polgárok közül választhattak vagy megbízták tisztas személyeket, akik a bírónak és a tanácsnak tartoztak felelősséggel. A sokféle feladatkör (vásárfelügyelet, szőlőfelügyelet, tűzvédelem, kocsmáltatás, malomfelügyelet, mészárszékek ellenőrzése) a középkorban is megkívánhatott külön személyeket – persze ha a településnek volt erre jogosítványa, illetve bírt akkora népeiséggel, hogy külön személyt érdemes legyen megbízni.

Ugyanis ha a kora újkori, újkori viszonyok felől tekintünk vissza, akkor először inkább a hiányuk szembeötlő. Ezt indokolhatja, hogy az ellátandó feladatkörök egy része nem is kapcsolódott az írásbeliséghez, de az is magyarázat lehet, hogy a mezővárosi kiadványokban azért nem szerepelnek, mert tagjai voltak a külső vagy belső tanácsnak, tehát mint esküdtek vagy vének kerülnek elének. Esetleg nem voltak tagjai a tanácsnak, így felsorolásuk felesleges lett volna.¹⁸⁹ A vizsgált forrásanyagban például sem korombíró (tűzvédelem), sem borbíró (borkimérés, kocsmáltatás), sem székbíró (mészárszékek felügyelete, húsellátás szabályozása) nem találtam.¹⁹⁰

Legtöbbször a hegy- és bányamester fordul elő egyazon *iudex montium*, illetve *bergmeister* megnevezéssel, ami szőlőtermelő vidékeken a hegybíró, bányavidéken a bányamestert jelentette.¹⁹¹ A hegybíró feladata a szőlők felügyele-

¹⁸⁶ Corp. stat. III. 551.

¹⁸⁷ DF 234745.

¹⁸⁸ 1379: CD IX/7. 620. (DF 274738.). 1430: DF 274695. 1459: DF 260368.

¹⁸⁹ Lukács L.: Sokféle i. m. 398–399. (Nagykanizsa, 1716), 404. (Gyöngyös, 1713, 1715), 406. (Alsóörs, 1814, Pápa 1760).

¹⁹⁰ Vö. Lukács L.: Sokféle i. m. 395–400. (korombíró), 400–405. (borbíró, pálinkabíró), 405–407. (malombíró), 407–408. (székbíró).

¹⁹¹ Beckó, 1508: České i. m. 81. *lieznik*; szőlőörnek fordítja Wenzel Gusztáv: A szláv történelmi emlékek és a magyar történelem. III. A tót nyelven írott történelmi kútfők és emlékek. Történelmi Tár 1879, 622.

te, a szőlőtermelés ellenőrzése és a hegytörvények, szabályozások betartatása volt.¹⁹² Szőlőskertek adásvétele vagy szőlő miatti pereskedés alkalmával találkozhatunk említésével, tanácsbeli felsorolásával.¹⁹³ Ahol szőlőművelés folyt és nem ismerünk külön hegymestert, nyilván a tanács vagy egyik tagja látta el a szőlő felügyeletét.¹⁹⁴

Bányamester a vizsgált forrásanyagban a felső-magyarországi bányavárosokban fordul elő. Feladata a bányaművelés ellenőrzése, szabályainak betartatása, a bányászati jogok biztosítása. 1516-ban a csetneki plébános például a felsőmagyarországi bányavárosok szövetségét vezető Gölnicbánya jogi segítségét kérte, mivel a rozsnyói bányamester (bergmeister) és a tanács bizonyos bányászati jogokat megvont tőle.¹⁹⁵ Bányamester intitulatúrabeli felsorolásával találkozunk Telkibánya 1428-as és Gölnic 1479-es okleveleiben, valamint időnként Rozsnyón, ahol közvetlen a bíró után szerepel.¹⁹⁶

Szórványosan fordul elő vásárbíró, más néven vásárfelügyelő, németül Marktrichter. Feladata a vásárhoz kapcsolódó feladatok ellátása, felügyelete volt, mint például a minőség és a helyes mértékek ellenőrzése, az árulási szabályok felügyelete, a vám- és helypénzszedés, az árusok elhelyezése, a tisztasági szabályok betartatása és a jogviták esetén a bíraskodás.¹⁹⁷ A vásáron felmerült jogvitákat ugyanis a vásári kiváltságlevél értelmében a vásárbíró, ennek hiányában a város elöljárósága döntötte el, mégpedig rögtön a helyszínen – ezért nem is foglalták azokat írásba.¹⁹⁸ A vásárbíró működése a kiadások mellett bevételekkel is járt (helypénz, sátorbérlet, legeltetési díj, bírságok), de nem tudjuk, hogy ebből mennyi maradt a mezővárosnál. Vásárbíró működésére csak néhány 16. század eleji halovány adatunk van. 1502-ben Bánffyhunyon a közelebbről meg nem nevezett Kacs Antal előtt egy szebeni polgár hitelre vasat vásárolt. Erről Kacs tett bevallást a városi tanács előtt a fizetés elmulasztása után. Lehetséges, hogy Kacs csak kezes volt az ügyletben, de az is elképzelhető, hogy ő volt vásárbíró.¹⁹⁹ Vásárbírót 1513-ban Marosvásárhelyen, 1525-ben Újlakon említenek: az itteni jogkönyv szerint a főbíró helyettese, a kisbíró vagy

¹⁹² Justh 283. sz. (Meszt, 1476)

¹⁹³ Adásvételek: Szombathely, 1445: *Tóth E.–Zágorhidi Czigány B.*: Források i. m. 77. (DL 58110.), Nyitra (mindhárom oklevél) l. 171. j. Bevallás a bíró és a hegybíró előtt Csepregen, 1528: Házi I/7. 301. Szőlő perlése Doroszlón a hegybíró előtt, 1437: Házi I/3. 138.

¹⁹⁴ Pl. Hatvan: a szőlődézsmaeredésről hozott rendelkezés élén két bíró áll, egyikük vlsz. a hegybíró. DF 210711.

¹⁹⁵ DF 267885. *Kollmann Örs László*: Gömör és Kishont vármegyék központi helyei a középkorban. PhD-értekezés, Debreceni Egyetem. Bp. 2003. 38. nyomán.

¹⁹⁶ DL 11976., 34977.; Rozsnyó, városkönyv (DF 286515.) 1v: 1520. s. d., 8r–v: 1525. júl. 10. stb.

¹⁹⁷ *Tárkány Szücs E.*: Népszokások i. m. 663–664., 666–668. 1476-ból Trencsénből tudjuk, hogy a mértékek ellenőrzése két esküdt feladata. *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (A MOL kiadványai IV-7.) Bp. 1991. 91., 532: 381. j. A minőségellenőrzés a céhek feladata is volt: Debrecen, 1489: Sándor Bertalan takács elmarasztalása, pedig rossz minőségű szűrposztót vett el Pál szabótól és Pál nyírótól. DF 275864. A debreceni városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1550-ben például a kovácsokat marasztalják el hasonló jogtalan lefoglás miatt. Debreceni jkv. 3. 13. (224/5. tétel).

¹⁹⁸ *Tárkány Szücs E.*: Népszokások i. m. 666., *Lukács L.*: Sokféle i. m. 400., 409.

¹⁹⁹ DF 245919.

pénzbíró látta el a vásárfelügyeletet.²⁰⁰ Máskor biztosan tudjuk, hogy nincs vásárbíró. Gyulán például a vásárt 1496-tól a Corvin János által adott privilégium értelmében a gyulai bíró és esküdtek felügyelték a várnagy helyett.²⁰¹

Malombírót a vizsgált anyagban egyetlen alvinci oklevélben említenek csupán. Amint már utaltam rá, 1510-ben a mezőváros vezetésének paritásos átalakítását követelő magyar polgárok többek között azt is szerették volna, hogy a malombíróból (*molendinae dominus*) kettőt válasszanak.²⁰² 1495-ben a Zemplén megyei Terebesen egy vitás malom ügyében ítél a mezővárosi testület. A három bíró egyike malombíró lehet.²⁰³

A teljesség kedvéért itt kell megemlítenünk a templomgondnokokat azaz *vitricus*okat. Az imént említett alvinci oklevélben 1510-ben az is a követelések egyike volt, hogy a templomgondnokból (*templique vitrices seu provisores*) is kettő legyen, egyikük magyar vagy szláv és csak a másikuk német. Alvincon tehát, ahogy máshol is, a vitricust a mezővárosi közösség választotta.²⁰⁴ Mezővárosi oklevelekben a vitricusok két esetben fordulnak elő: vagy mint akik bevalást tesznek valamiféle, a helyi egyházat érintő birtokforgalmi ügyben²⁰⁵ vagy mint akik a mezővárosi tanáccsal együtt hozzájárulnak ehhez.²⁰⁶

A bírói tisztség és a városi testület összefonódása a területi különkormányzatokkal

Az ország egyes különkormányzati, kiváltságos területein a mezővárosi szervezet más, területi igazgatási rendszerekkel fonódott össze. Legismertebb a szász székek és városok kapcsolata. A szászföldi mezővárosok közül azok, amelyek egyben szék központjai is voltak, Zsigmond király uralkodásától területi joghatóságot is gyakoroltak. A szász székek élén egy választott székbíró és egy, a király által kinevezett királybíró állt, amely tisztség gyakran a gerébek között öröklődött (örökös tisztséggé válhatott).²⁰⁷ Ezeknek a széki központként működő mezővárosoknak a városi testületei egyben az adott szék székbíróságát is alkották. A székbíró és a királybíró egyaránt *iudex*, mellettük a mezővárosi bíró *villicus* néven fordul általában elő, de a megjelölés nem következetes.²⁰⁸ Király-

²⁰⁰ Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. (Erdélyi tudományos füzetek 233.) Kolozsvár 1997. 14.; Újlak I.2. (102), V.1. (164), Lukács L.: Sokféle i. m. Gyöngyösön is 1722/23-ban a kisbíró volt a vásárbíró.

²⁰¹ Gyulai okl. 32.

²⁰² Gündisch, G.: Winz i. m. 323–324. (DF 246004.)

²⁰³ DL 19041.

²⁰⁴ Vö. Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: *Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 283.

²⁰⁵ Nagymuzsaly 1446: Károlyi II. 248–249. (a kiadásban: „villicus”). Hejce, 1519: DF 217817. Vö. peres ügyben: Meszt, 1467: vitrix ecclesie sancti Ladislai similiter de Pankotha, Justh 283. sz.

²⁰⁶ Miskolc 1497, királynéi adomány a plébánia javára: Tóth P.: Miskolc i. m. 117. Sempte, 1472–3: nyugták a plébános részére kifizetett pénzről. DF 242862., 240584.

²⁰⁷ Georg Eduard Müller: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. Hermannstadt 1941. (Nachdruck Wien-Köln 1985) 143, 147.

²⁰⁸ Medgyes: DF 247510., ellenpélda: UGDS VI. 3792.

bírót találunk Vízaknán is, noha nem tartozott a Szászföldhöz, titulátúrájában szabályosan szerepel külön villicus is.²⁰⁹ A Brassó vidékéhez tartozó Prázmáron a mezővárosnak van iudexe, villicusa és további hét (sőt, feltehetően több) megnevezett esküdtje is.²¹⁰

A hét szász szék bírója együttesen alkotta Mátyás király reformja óta a szász városok fellebbviteli fórumát, a szász universitast, amelynek élén a legjelentősebb város, Nagyszében királybírója állt.²¹¹ A szász székek — a székbírók választása mellé — fokozatosan megszerezték a királybíró választásának jogát is, Szászváros például először 1464-ben választotta maga a királybíró.²¹² A királybíró választott tiszttséggé válása ellenére megőrizte elsőbbségét a székbíróval szemben. 1508-ban Nagysink mezőváros és széke (*iurati villici consulesque totaque communitas sedis et opidi Schenck*) a szék és város esküdtjeinek megválasztása miatt szabadkozott Nagyszébennek, ugyanis a székbírót és az esküdt véneket a királybíró távollétében választották meg.²¹³

A mezővárosi és széki szervezet időszakos egyesülésére kivételes példa Alvinc és Borberek esete. A Maros bal partján fekvő Alvinc és a jobbparti Borberek 1393-tól a Szászföld része lett. 1493-ban és 1499-ben „Alvinc mindkét fele” (*ex utraque parte oppidi*) néven közös önkormányzati szervezetet találtak, két bíróval. Egy évtizeddel később a nagyobb Alvinc bírója egyben Borbereké is, és a városi tanács is közös volt, amelynek nemzetiségi alapú átalakítására irányuló törekvéseket (az önkormányzati testületek választását elemezve) már említettem. A közös városi tanács itt Alvincszék székbíróságával esett egybe (– habár a két település tényleges szervezeti egysége nem bizonyítható kétségtelenül). Mindenesetre a szász szisztéma nem tudott megszilárdulni, mivel a két mezőváros 1526 után véglegesen földesúri kézre került.²¹⁴

Erdély délnyugati előterében találkozhatunk az oláh kenézi kerületekkel. Ezek a sajátos képződmények a Temes és Krassó megyék hegyvidéki részén élő, a szörényi bán vagy a temesi ispán alatt katonáskodó román kenézek szervezetei voltak, a Temes felső vidékén nyolc kerületet (Lugos, Sebes, Miháld, Halmos, Illyéd, Krassófő, Borzafő, Komját) számláltak. Ezek közül a legkedvezőbb, legvédettebb fekvésű districtus éppen a Temes forrásvidékét és mellékvizének, a Bisztrának a völgyét magában foglaló sebesi, közepén Karánsebessel, amely egyúttal — mint a ritkán lakott környék legjelentősebb települése — a szörényi bán bírói székhelye volt. A városba nagyszámú román kenéz nemes költözött be, a közeg „elnemesedése” a magisztrátusban is jól megfigyelhető. A 15. század utolsó harmadától átlagosan az esküdtek fele nemes volt, a bíró pedig kizárólag közülük került ki. Katonai és bírói hatalom összefonódását jelentette, hogy a karánsebesi bíró időnként a kerület vajdája vagy sebesi várnagy is volt egyben.²¹⁵ Karánsebeshez hasonló rendszer működhetett a Temes megyei

²⁰⁹ DL 30880.

²¹⁰ DF 247083., 286733. (1498)

²¹¹ *Hajnik I.*: Perjog i. m. 126–129.

²¹² UGDS VI. 3386.

²¹³ DF 245975.

²¹⁴ *Gündisch, G.*: Winz i. m. 318–319.

²¹⁵ *Lakatos B.*: Városi i. m. 86–87.

Vizesmonostoron is, amely szerényebb keretek között, de szintén egy oláh kerület központja, a hunyadi uradalom tartozéka volt. 1516-ban a kerületi kenézek és a mezővárosi polgárok közös panaszlevelet intéztek a földesúrhoz, Brandenburgi György őrgrófhhoz.²¹⁶ Az összefonódás itt is kirajzolódik; a kerület román kenézei legalább részben bent laktak a mezővárosban és felettesük a monostori várnagy volt. További források híján azonban egyelőre nem tudjuk igazolni, hogy a mezővárosi testületet részben vagy egészben a kenézek alkották volna.

Az ország másik végében, Szlavóniában több prédiális nemesi széket, provinciát (váruradalmat) találhatunk.²¹⁷ Többnek a központja egyben mezőváros is, ahol szintén sajátos egybefonódásokat tapasztalhatunk. 1380-ban a Kőrös megye Dráva menti részén fekvő Szentersébet oklevele a következő titulátúrát tartalmazza: *Serenus villicus de libera villa Beate Elizabet ceterique iobagiones de provincia eiusdem, videlicet Dionisius filius Vlkine, Sebastianus, Thomas Ioani, Thmikus filius Thome, Guerdanus filius Prwsse et Maro condam voyavoda*.²¹⁸ Azaz a mezőváros élén bíró áll, de a tanácsot nem városi esküdtek, hanem a tartomány „jobbágyai” alkotják, akik közül az egyik ráadásul vajda. Vajdával találkozunk a Szávától délre fekvő Zágráb megyei Blina esetében is. A település élén bíró áll, aki egyben az uradalom falvai és telepei között a legtekintélyesebb, és aki velük és a vajdával együtt ad ki oklevelet: *Iudex de Blina et omnes vilichii de uterque Sava simulcum woyeuoda*.²¹⁹ Esküdtekről itt sem tudunk; a településnek nincs saját pecsétje. A nagykemléki váruradalom központja Berkusevina vagy más néven Nagykemlék volt. A villicus a várnaggal együtt ad ki oklevelet. (1392-ben Jakab fia Péter, 1413-ban Péter fia György a villicus – lehetséges, hogy örökös bírói tisztségről van szó.) Mivel a település a topuszkói apátság birtoka volt, a bíró egyben a prédiális szék élén is állt (1471, 1481).²²⁰

Akik beleszóltak a mezővárosi önkormányzat ügyeibe: ispán, tisztartó, várnagy

Az uradalmi központ mezőváros-fejlesztő tényező volt: a birtokigazgatási személyzet jelenléte nagyban befolyásolta a település mindennapjait. A nagybirtok alsóbb birtokigazgatási központjaként akár egy-egy központi fekvésű falu is felemelkedhetett és elindulhatott a fejlődés útján. A 15. században mai fogalmaink szerint jelentéktelen települések egész sorában találkozhatunk tisztartóval, officiálissal.²²¹ Jelentősebb településeken ugyanezt a szerepet az ispán

²¹⁶ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Coll. Antonius Fekete-Nagy, edd. Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi, in vol. red. Geisa Érszegi. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II-12.). Bp. 1979. 384–386.

²¹⁷ A prédiálisokról részletesen: *Bónis Gy.*: Hűbériség és rendiség i. m. 245–275.

²¹⁸ DL 6674.

²¹⁹ Zichy VIII. 439.

²²⁰ DF 230713., 230923.– További területen, pl. Csallóköz: Gelle szék: *Novák Veronika*: A csalóközi és mátyusföldi mezővárosok fejlődése a 18. század végéig. Archivum Sala. Levéltári Évkönyv 3. (2007) 135.; Farkasd, 1503: in comitatu Farkasd. DF 279870.

²²¹ *Fügedi Erik*: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 340–342. *Gulyás László Szabolcs*:

vagy várnagy töltötte be. A földesúr megbízottja, helyi képviselője ura meghatalmazásából gyakorolta annak bírói hatalmát, bizonyos ügyekben első fokon ő ítélkezett a mezővárosi polgárok felett, vagy ha a mezőváros önkormányzata nagyobb hatáskörű volt, akkor a fellebbviteli fórumot jelentette.²²² Rozsnyó esetében például a földesúr esztergomi érsek officiálisai a késő középkorban az uradalom igazgatási ügyein túl csupán a fellebbviteli ügyek elbírálását vagy esetleg a mezővárosi testülethez való visszaütését, illetve a városi előljáróság és intézmények felügyeletét végezték. Előfordult az is, hogy egyes ügyekben nem az officiális, hanem a földesúr, az esztergomi érsek más megbízottja ítél.²²³ Császa 1418-as privilégiuma szerint a püspöki tiszttartó nem ítélkezhet a császai libera villa polgárai felett, csak a provincia (uradalom) népei felett.²²⁴ 1484-ben Mátyás király privilégiumban biztosította Debrecennek, hogy az ispán a polgárok között nem ítélkezhet, debreceni polgárt nem fogathat le és nem bírásolhat meg. A polgárok által fellebbezett ügyekben sem illetékes, azokat más fellebbviteli fórum: vagy a tárnokmester vagy Buda város magisztrátusa jogosult eldönteni.²²⁵ Gyula 1496-os földesúri privilégiumában Corvin János felmentette a várost a vár udvarbírója, officiális alól, azaz az officiális többé nem közvetlen felügyelője a városnak, nem ő engedélyezi a mesteremberek letelepedését, nem ő ellenőrzi a vásárokat, a felsorolt terheken kívül, mint például a gát és híd karbantartása és a vár borral és épületfával való ellátása, mást nem követelhet a mezővárostól. Az officiális minden szolgája károkozását köteles megtéríteni és a mesterembereknek munkájuk szerint rendszeresen fizetni.²²⁶

A privilégiumokban hangsúlyozott felmentés közvetve azt is mutatja, mennyire általános és magától értetődő volt a földesúri ispánok bírói hatalma. A vizsgált mezővárosi oklevelekben főleg ebben a bírói szerepkörben tűnnek elénk. Értésülhetünk a mezővárosnak a földesúrral folytatott levelezéséből túlkapásairól, igazságtalanságairól vagy éppen a mezővárossal való egymásra utaltságukról.²²⁷ De ebben a tükörben többet nem láthatunk belőlük, sem a birtokigazgatási feladataikat, sem a helyi társadalomban játszott szerepüket.²²⁸

Megjegyzések az Északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. Századok 147. (2013) 328–329.

²²² Vö. Ozora oppidum kiváltságlevele, 1426: *Wenzel Gusztáv*: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. 4. közl. Történelmi Tár 1884, 616–617.; milyen ügyekben ítélkezhetnek, mi van fenntartva a várnagy(ok)nak.

²²³ *Kollmann Ö. L.*: Gömör és Kis-Hont i. m. 79–80. (részben 1526 utáni példakkal)

²²⁴ ZsO VI. 2229.

²²⁵ DF 278829. Átírása 1509: DF 278850.

²²⁶ Gyulai okl. 33.

²²⁷ Panaszok a tiszavarsányi tiszttartó ellen, 1477: DL 56035. Panaszok Miklós blinai várnagy ellen, 1425–35k.: Zichy VIII. 440. Panaszok Patócsy Péter hunyadi várnagy ellen, Vizesmonostor, 1516: l. 216. j. Pápa, 1477: a város tanúsítja, hogy a várnagy jogosan foglalta le Hidaszi Gergely javait. *Memoriae* i. m. 44–45. – kora újkori példák: *Jobbágylevelek*. Összeáll. H. Balázs Éva. Bp. 1951.

²²⁸ A tiszttartókat a megyei okleveles anyagban, a hatalmaskodásoknál, birtokvitáknál, tanúvallatásoknál lehet „megfogni”, pl. Tiszavarsány és Nyénye határvitájakor: DL 56315., 56315., 56314., 56342. A körmendi várnagy szerepe a a körmendi kolostor elleni fellépésben: *Erdélyi Gabriella*: Obszerváns és protestáns reform: a közösség és a földesúr hitváltása. In: *Mezőváros, reformáció és irodalom*. (16–18. század). Szerk. Szabó András. Bp. 2005. 7–25. A várnagy mint helyi lakos, szomszéd: Szombathely, 1481. Sopron vm. okl. 139. = *Tóth E. – Zágorkhidi Czigány B.*: Források i. m. 92. Szond, 1448: officiális ad a vargáknak céhszabályzatot (DL 14145.)

Mégsem nélkülöz néhány tanulságot azoknak a mezővárosi okleveleknek a számbavétele, amelyeket a mezővárosi tanács a várnagyokkal, ispánokkal, tiszttartókkal közösen ad ki.²²⁹ Óbudát, Dést és Varasdöt leszámítva ezek nem jelentős települések, mind a részleges városfunkciójú mezővárosok csoportjába (6. szint) tartoznak. Több esetben hiányzik a bíró (Erdőd, Tapolcsány, illetve Toporc; utóbbi esetben az oklevélben szereplő comes valószínűleg soltész). Liszka rendhagyó esetét már említettem: itt az 1470-es években zömmel a helybeli polgárok közül verbuválódó официálisok állnak éveken keresztül a mezőváros élén. Toplicán (Varasdteplíc), a zágrábi káptalan mezővárosában 1447-ben a bekcseyi főesperes az ispán.²³⁰ A peres ügyek mellett olykor előfordulnak adásvételi ügyek is. Nagykemlék (Brezovica) várnagya és a libera villa bírója közösen adnak ki oklevelet nemcsak döntőbírói ítéletben, hanem adásvételi ügyben is. Igaz, ez azért érinthette a várnagyot, mivel prédiális nemesek adtak el szőlőt a helybeli plébánosnak.²³¹

Összegzés

A középkori mezővárosokra és falvakra sokszor szokás úgy tekinteni, mint birtokosuktól, a földesúrtól különböző jogosítványokat és kiváltságokat kiharcoló közösségekre. Egy adott település közösségének érdekérvényesítő képességét és áttételesen gazdasági erejét is mutathatja, hogy milyen jogi kiváltságokkal rendelkezik, milyen jogosítványokat szerez, mai szóval: mekkora az „igazgatási hatásköre” vagy „mozgástere”. Valójában ez a beállítás kissé egyszerű. Földesúr és alattvalói, továbbá az alattvalók egymáshoz való viszonyában sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy a mindennapokat a csak ritkán feltárható személyes kapcsolatok szabták meg, és a két fél viszonyrendszere nem volt statikus. A földesúr eleve rá is volt szorulva a helyi közösségek segítségére, közreműködésére és a közösségi szervezet a földesúri birtokigazgatással szimbiózisban állt, annak voltaképpen helyi eleme volt. Másrészt a közösség tagjai is rá voltak szorulva a földesúr védelmére, érdekérvényesítő képességére, szabályozó tekintélyére. Minden esetleges tételes kiváltságlevél ellenére — amelyeknek a meglétét a vizsgált települések egy jó részében nem is tudjuk igazolni²³² — egy adott helyzetben a pillanatnyi erőviszonyoktól és érdekektől is jócskán függhetett, hogy a birtokos vagy képviselője mennyire szól bele a közösség dolgába, vagy az ügyeket mennyire akarta eleve saját kezében tartani.

A középkori Magyar Királyság teljes területéről a teljesség igényével összegyűjtött mezővárosi és falusi kiadványok, tehát a települések saját írásbeli

²²⁹ Időrendben Óbuda, 1375: várnagy, Óbuda 84. sz. = DL 6268. Brezovica, 1392, 1413: nagykemléki várnagy, 220. j. Erdőd (1403): 2 várnagy, 167. j. Tarcal, 1434: 2 tokaji várnagy, DL 99502. Tapolcsány, 1443: 2 várnagy, nincs bíró, 172. j. Toplica, 1447: ispán, vlsz. nincs bíró, l. alább. Dész, 1465–66: sókamaraispán, másodszer bíró helyett, UGDS VI. 3443., 3473. Liszka, 1474–1479: officiálisok, nincs bíró, l. 165. j. Varasd (1495): Fábíán alvárnagy, DF 261946. Toporc, 1508: comes, nincs bíró, DF 258853.

²³⁰ DF 257054.

²³¹ ZsO IV. 86.

²³² C. Tóth N.: Szond i. m. 591.

produktumai alapján mégis kibontakozik előttünk egy — igaz, töredékes — összkép, a városi önkormányzati szervezetről is. Az időbeli fejlődéstől és a regionális különbségektől eltekintve is leszögezhetjük, hogy a testületek létszáma, tisztségviselőik differenciáltsága kapcsolatba állítható a településeknek a településhierarchiában elfoglalt helyével. A bíró, az esküdtek vagyis a tanács, a külső tanács és más tisztségviselők jelenléte a késő középkorra „telítődő” településhálózatunk „mennyiségi” növekedése mellett egyúttal minőségi változásokat is sejtet, ami megerősíti, hogy ez a fejlődés valójában csak a sokkal jobb forrásadottságú kora újkori városfejlődés előzményeként értelmezhető.

COUNCILS IN LATE MEDIEVAL HUNGARIAN MARKET TOWNS (OPPIDA)
AND VILLAGES

by *Bálint Lakatos*
(Abstract)

In this study I attempt to present the organization of the councils of market towns through an analysis of their charters and letters in order to reveal the typical and unique features of them. My aim was to examine one type of sources: all the official documents issued by the towns on the whole territory of the Hungarian Kingdom, including Transylvania and Slavonia, between 1301 and 1526, on the basis of the Pre-Mohács Archives. I excluded, however, those major settlements which were beyond doubt considered as cities (practically the royal free cities and some of the royal mining towns).

These documents are also the single most important source material for the organization of towns' magistrates themselves. In the charters, the council names itself either at the beginning (*intitulatio*), or at the end in the signature (*subscriptio*). The titlature in its complete form is composed of four elements: judge (or in some western towns mayor, *iudex*, *Richter*, *sudac*) and counsellors or jurors (*iurati*, *Geschworene*, *Ratmänner*), and other burghers (external council, *ceteri cives*), and others (from the whole community). The way of identification depends mostly on the type of the case, or on the format of the charter, and less on the importance of the settlement, although major towns' organizations were larger and more complex. This difference could appear also in the titlature, when all the counsellors were enumerated. Remarkably, there were only slight changes in titlatures in general: it was precisely the set, unchangeable format which provided authenticity.

One of the important results of the source analysis is the classification of different sizes and types of town council organizations. The presence or absence of one or more judges can be explained by reasons of ownership, settlement morphology, or the nature of procedures. Reference to more (two, exceptionally three) judges can be interpreted as the result of having two landlords, who designated their own judges (Mezőtúr, Tiszavarsány, Verőce/Virovitica, Bazin/Pezinok, Szentgyörgy/Svätý Jur, Csenger). Separate quarters\pard plain of a town could have separate bodies which issued each charters of their own (Kesztléc in Tolna county).

Settlements with several nuclei may have had special judges (street judges, assistant-judges), who all appeared in the charters (Várad/Oradea). Separate parts of a town could also have their own councils and charters (Upper and Lower city of Kőrös/Křiževci). Due to procedural reasons, a former judge may appear in the charter together with his successor (Cegléd). In addition, the number of judges could be related to the number of jurors: certain jurors also emerge as judges on account of different functions (judge of mills, judge of hills/vineyards, master of mines, etc.). In these cases, the number of jurors or their absence from the titlature can be informative. Finally, at the beginning of the sixteenth century, the judge could be titled as prime judge (*iudex primarius* or *iudex principalis*) and the jurors as juror judges (*iurati iudices*), as it will become the rule in early modern times.

The number of jurors could vary and occasionally fluctuate, but basically it was a fixed number. In late medieval Hungary, town councils can be grouped into three categories based upon the number of persons seated on them. The most widespread type is a council with 12 members. This type occurs in most of the cases, with the judge sometimes included, in other cases one of the jurors being simultaneously judge as well. That is why the 12 members can actually mean 10 to (occasionally) 13 members. (More than 12 members, namely 13 occur only in Korpona/Krupina in

1370.) The others are derived from the “12-type” through bi- (6) or trisection (4). Despite the limited data, on the basis of early-modern parallels we can likewise assume the existence of a quartered (3) and possibly a two-third model (8 person). We have only sporadic evidence on the organization of external councils, mainly from the northern and northeast regions. The relevant numbers were 10, 12, 25, and multiples thereof (20, 24, 50, 100).